

Grobovi s navalnim oružjem starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj

Šejić, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:495838>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za arheologiju

Laura Šejić

**GROBOVI S NAVALNIM ORUŽJEM STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA U
SJEVERNOJ HRVATSKOJ**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr.sc. Hrvoje Potrebica

Zagreb, studeni 2021.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. GEOGRAFSKE I KULTURNE ODREDNICE SJEVERNE HRVATSKE	3
3. NAVALNO ORUŽJE U STARIJEM ŽELJEZNOG DOBU	6
3.1. Koplja	9
3.2. Sjekire.....	10
3.3. Mačevi	12
3.4. Luk i strijela.....	14
4. NALAZI NAVALNOG ORUŽJA U GROBOVIMA STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE.....	16
4.1. VRH KOPLJA	16
4.1.1. Batina	16
4.1.2. Vukovar – Lijeve bara.....	17
4.1.3. Kaptol – Čemernica.....	18
4.1.4. Kaptol – Gradci	20
4.1.5. Goričan	21
4.1.6. Jalžabet	22
4.1.7. Budinjak	22
4.1.8. Sv. Križ Brdovečki	24
4.2. SJEKIRE.....	26
4.2.1. Batina	26
4.2.2. Kaptol – Čemernica.....	27
4.2.3. Kaptol – Gradci	28
4.2.4. Goričan	30
4.2.5. Sv. Križ Brdovečki	31
4.3. MAČEVI	32

4.3.1.	Batina	32
4.3.2.	Kaptol – Gradci	33
4.3.3.	Draganić	34
4.4.	VRH STRELICE	36
4.4.1.	Kaptol – Gradci	36
4.4.2.	Jalžabet	36
5.	RASPRAVA	38
6.	ZAKLJUČAK	55
7.	POPIS LITERATURE	57
8.	POPIS PRILOGA	64

Sažetak

GROBOVI S NAVALNIM ORUŽJEM STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

Koncept ratnika iz razdoblja starijeg željeznog doba posebice je vidljiv u grobovima na području sjeverne Hrvatske, a očituje se nalazima navalnog i zaštitnog naoružanja te konjske opreme u funkciji grobnih priloga. Potonji nalazi ukazuju na opremu koja je pripadala istaknutim pojedincima u društvu, odnosno ratničkoj eliti. Cilj ovoga rada je napraviti sintezu objavljenog navalnog oružja iz grobova starijeg željeznog doba na prostoru sjeverne Hrvatske i time opisati standardni izgled halštatskih ratnika na ovome području. Rad se bavi i tipološkim odrednicama navalnog naoružanja te njihovom rasprostranjenosti u halštatskom kulturnom kompleksu, ali i šire. Za svaki tip oružja provedena je analiza učestalosti u ratničkim grobnim cjelinama.

Ključne riječi: *starije željezno doba; ratnici; navalno oružje; grobovi; istočni halštatski krug*

Abstract

EARLY IRON AGE GRAVES WITH OFFENSIVE WEAPONS IN NORTHERN CROATIA

The concept of warriors from the Early Iron Age is especially visible in graves in northern Croatia, and is evident in the findings of offensive and defensive weapons and horse equipment in the function of grave goods. The findings indicate equipment that belonged to prominent individuals in society, the warrior elite. The aim of this paper is to make a synthesis of the published offensive weapons from Early Iron Age graves in the area of northern Croatia and to describe the standard appearance of the Hallstatt warriors in this area. The paper also deals with the typological determinants of offensive weapons and their distribution in the Hallstatt cultural complex and beyond. For each type of weapon, an analysis of frequency in warrior grave units was conducted.

Keywords: *Early Iron Age; warriors; offensive weapons; graves; eastern Hallstatt circle*

1. UVOD

Razdoblje starijeg željeznog doba vrijeme je tehnoloških i društvenih promjena, koje su, prije svega, vidljive sve češćom primjenom željeza kao nove kovine te monumentalnim pokopavanjem vladajućih društvenih slojeva. Također, pojavljuju se novi oblici materijalne kulture, a formiraju se i novi trgovački i komunikacijski putevi (Gabrovec, 1987: 17). Vrijeme starijeg željeznog doba u srednjoj Europi veže se uz halštatski kulturni kompleks, koji je predstavljen fazama Hallstatt C i D prema kronološkoj nomenklaturi Paula Reineckea (Potrebica, 2013: 12-13). Glavna obilježja halštatske kulture su grobovi pod tumulima opremljeni prestižnim lokalnim i uvoznim predmetima, uz koje se ponekad vežu i utvrđena sjedišta. Zbog rasprostiranja na izuzetno velikom području (od istočne Francuske do zapadne Mađarske) i pojedinih lokalnih razlika, Otto Tischler podijelio je halštatsku kulturu na istočni i zapadni krug. Područje sjeverne Hrvatske pripada istočnom krugu halštatskog kulturnog kompleksa (Potrebica, 2013: 22-42).

Izrazite društvene promjene najbolje možemo utvrditi proučavanjem arheološkog materijala iz grobova. Naime, prije nego što su se na području sjeverne Hrvatske pojavile kulturne grupe starijeg željeznog doba, u vrijeme kasnog brončanog doba ovaj su prostor zauzimale zajednice kompleksa kultura polja sa žarama (Vinski-Gasparini, 1973: 9-10), čiji su pripadnici svoje pokojnike spaljivali i odlagali najčešće u urne na ravnim grobljima (Vinski-Gasparini, 1973: 37). Nasuprot tome, u vrijeme starijeg željeznog doba, točnije u 8. stoljeću prije Krista, diljem Europe javljaju se ukopi pod tumulima. Uglavnom je prevladavao ritus incineracije, no ponekad se javlja i inhumacija. Takvi su ukopi često sadržavali monumentalne grobne komore koje su bile opremljene bogatstvom priloga u vidu keramičkog posuđa, oružja i oruđa, nakita, konjske opreme, ritualnih predmeta, i sl., čime je uočen i porast grobnih priloga. Treba ukazati na činjenicu da su potonji ukopi bili rezervirani samo za pripadnike elite i vladajućih slojeva (Potrebica, 2013: 96).

U grobnim cjelinama starijeg željeznog doba ponekad se pronalazi i oružje, koje je gotovo uvijek pronađeno uz muške pokojnike (Frey, 1973; Potrebica: 2013: 98). Međutim, u nekim slučajevima žene posuđuju ratničke elemente kako bi izrazile određeni dio svog identiteta (Rebay-Salisbury, 2016: 203). Oružje priloženo u grobovima tvori temeljni vizualni identitet pojedinca koji se veže uz klasu halštatskih ratnika s posebnim društvenim položajem. Koliko je bilo važno biti ratnik u starijem željeznom dobu govore nam i homerovski epovi (Potrebica, 2013: 96-98) te pojedine scene sukoba ratnika, poput one na pojasnoj kopči iz Vača datiranoj

na kraj 6. ili u 5. stoljeće prije Krista (Potrebica, 2013: 106). Oružje i ostali grobni prilozi bili su priloženi uz pokojnika od strane zajednice, kako bi ga pratili u zagrobni život.

Na samome kraju brončanoga doba možemo uočiti postupno nestajanje mačeva, najznačajnijeg oružja tog razdoblja. O važnosti mačeva u ondašnjim zajednicama govori nam često prilaganje tog oružja u brončanodobnim grobovima i ostavama te raznolikost u tipologiji (Treherne, 1995: 110). Iako se u starijem željeznom dobu pojavljuju pojedini tipovi mačeva, oni su usko vezani uz tradiciju kulture polja sa žarama, a često su izrađeni od bronce. Spomenute mačeve nalazimo u iznimno prestižnim grobovima u vrijeme kada dominira željezno navalno naoružanje u vidu koplja i bojnih sjekira (Potrebica, 2013: 99-100). Također, ti su mačevi često značajno stariji od ostalih predmeta u grobnoj cjelini te se zbog toga mogu smatrati statusnim simbolima, koji su se, simbolizirajući vlast, prenosili s generacije na generaciju (Tomedi, 1996: 443).

Temeljni cilj ovoga rada je na osnovi prikupljenih podataka dati pregled navalnog oružja iz grobnih cjelina starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske i time stvoriti sliku ondašnjih halštatskih ratnika. Rad se zasniva na sintezi materijala objavljenog u relevantnoj literaturi te je koncipiran u nekoliko poglavlja, a poseban naglasak jest na tipologiji navalnog oružja, njihovoj rasprostranjenosti i usporedbi s grobnim cjelinama na susjednim prostorima. Uvodni dio o navalnome oružju starijeg željeznog doba sadržavat će opću podjelu oružja te informacije o svakom pojedinom tipu navalnog oružja. U ovome radu opširnije će biti opisani objavljeni arheološki nalazi navalnog oružja iz sjeverne Hrvatske s prostora kulturnih grupa Martijanec – Kaptol, Budinjak i Dalj.

2. GEOGRAFSKE I KULTURNE ODREDNICE SJEVERNE HRVATSKE

Nastanak i život arheoloških kultura ponajviše je uvjetovan geografskim odrednicama poput prirodnih resursa i povezanosti s nekadašnjim komunikacijskim rutama, stoga valja spomenuti pojedine geografske odlike sjeverne Hrvatske. Republika Hrvatska nalazi se na razmeđu panonsko-peripanonske, sredozemne i dinarske geomorfološke cjeline te se sastoji od dvije veće regije: sredozemno-primorske (prostor Dalmacije) i kontinentalne Hrvatske. Kontinentalna Hrvatska dijeli se na istočnu, gorsku i središnju Hrvatsku. U ovome radu termin sjeverna Hrvatska odnosi se na područje halštatske kulture, istočnu i središnju Hrvatsku, dok je gorska Hrvatska prostor rasprostiranja japodskog kulturnog kruga. Sjeverna Hrvatska pretežito je nizinska regija, s pojedinim brdskim područjima visine do 1000 metara. Rijeke poput Save, Drave, Dunava, Mure i Kupe imale su veliku ulogu prilikom stvaranja prirodnih granica i smještaja glavnih komunikacijskih pravaca u smjeru istok-zapad (Rendić-Miočević, 2004: 20-24). Za proučavanje prapovijesne arheologije od posebnog su značaja bakrene i željezne rude. Nedvojbeno je da je iskorištavanje bakrenih i željeznih ruda u kombinaciji s bogatstvom šume i vodenih tokova stvorilo temelj metalurške djelatnosti na ovome području (Škoberne, 2004: 132-136).

Kako je već spomenuto, u vrijeme starijeg željeznog doba sjeverna Hrvatska pripada istočnom halštatskom krugu. Geografski gledano, potonja kulturna grupa obuhvaća područje istočnih Alpa i Panonske nizine koja je na istoku omeđena Dunavom (Potrebica, 2013: 42). U užem smislu, termin sjeverna Hrvatska odnosi se većinski na hrvatsku i slavonsku Podravinu i Posavinu i pripadajuće ravnice koje su omeđene starim panonskim masivima (Gabrovec, 1987: 25-26). Sjeverna Hrvatska nalazi se između istočnih Alpa i Podunavlja, a kao takva pripada južnom djelu Panonske nizine (Potrebica i Dizdar, 2014: 123; Magaš, 2013: 18-19). Istočni halštatski krug obuhvaća i susjednu Sloveniju, zapadnu Mađarsku, Donju Austriju, Gradišće, Korušku, Štajersku i dio Slovačke (Potrebica: 2013: 42), a naziva se još i jugoistočno alpskom regijom. Iako se ovo područje dijeli na posebne regije i danas nije politički homogeno, u starijem željeznom dobu ovaj prostor bio je kulturološki jednak (Gabrovec, 1987: 28) te definiran utjecajima pontsko-kavkaskog i karpatskog područja (Potrebica, 2013: 42).

U Hrvatskoj postoji nekoliko izdvojenih kulturnih skupina iz razdoblja starijeg željeznog doba, od kojih tek dvije pokazuju izrazite veze s halštatskim svijetom – skupina Budinjak i skupina Martijanec-Kaptol (Potrebica, 2013: 63). Grupa Budinjak rasprostranjena je na području Žumberačkog gorja te vrhunac svoga „života“ postiže u vrijeme starijeg željeznog doba, no

njezini počeci sežu još u razdoblje kulture polja sa žarama. Eponimno nalazište Budinjak sastoji se od nekropole grobnih humaka i tzv. gradine Židovske kuće. Kulturna grupa Budinjak vrlo je bliska istovremenoj dolenjskoj skupini u Sloveniji (Škoberne, 2004: 132). Grupa Martijanec-Kaptol obuhvaća područje slovenske i austrijske Štajerske, a u Hrvatskoj možemo izdvojiti prostor Podravine, Međimurja te Požešku kotlinu (Potrebica, 2013: 66). Kao eponimna nalazišta grupe ističu se Martijanec kod Varaždina i Kaptol u središnjoj Slavoniji, koji posebice privlači pažnju arheologa. Skupine Martijanec-Kaptol i Budinjak traju do sredine 6. stoljeća prije Krista (Šimek, 2004: 82). Na području hrvatskog Podunavlja izdvojena je grupa Dalj, koja je nastala u 10. stoljeću prije Krista. Uz daljsku grupu usko su povezani utjecaji bosutske kulture i balkanskih komponenti (Rendić-Miočević, 2004: 30). Valja spomenuti i prostor Pokuplja, gdje je relativno nedavno izdvojena skupina Kolapijana, čiji je nastanak obilježen snažnom ulogom kulture polja sa žarama i kasnijim utjecajima Japoda (Čučković, 2004: 174-175).

Karta 1: Područje sjeverne Hrvatske s pripadajućim kulturnim grupama koje su obrađene u ovome radu

Od 14. do sredine 5. stoljeća prije Krista, u periodu nakon malog ledenog doba, klimatski uvjeti bili su blaži i razmjerno topliji na ovome području. Takve klimatske prilike su, uz strateška obilježja, mogući razlog nastanka brojnih visinskih naselja i gradina. Nadalje, blizina trgovačkih i komunikacijskih puteva zasigurno je utjecala na život stanovnika i nabavku prestižnih sirovina (Škoberne, 2004: 132-136). Prostor Panonske ravnice bio je povoljan za protok dobara i kontakata, koji su bili vidljivi već i u vrijeme kulture polja sa žarama, a u 8. stoljeću prije Krista postaju sve češći i dostupniji (Rendić-Miočević, 2004: 24). Trgovački putevi u starijem željeznom dobu tekli su od egejskog ili crnomorskog područja preko južnog Balkana pa sve do zapadne Europe i Baltika te preko zapadne do istočne jadranske obale i

potom u unutrašnjost (Šimek, 2004: 38). Upravo je područje sjeverne Hrvatske bilo na sjecištu najvažnijih komunikacijskih ruta starijeg željeznog doba, od kojih možemo navesti i jantarni put (Potrebica i Dizdar, 2014: 123). Od posebnog značaja za područje Panonije svakako je bila rijeka Dunav zbog širenja utjecaja iz alpskog, ali i crnomorskog područja. Ne treba zanemariti ni rijeku Savu, koja je pritocima povezivala srednjoeuropsko područje s područjem grupe Donja Dolina – Sanski Most i glasinackom kulturom te u konačnici egejskim prostorom (Potrebica, 2013: 78-79). Komunikacija u starijem željeznom dobu često je bila motivirana nabavkom oružja i ostalih ratničkih elemenata (Palavestra, 1984: 101). Možemo reći da su na koncept ratnika halštatskog kruga utjecale struje s Istoka, od kojih se ističe konjanički element, te sa Sredozemlja, gdje je oružje oznaka statusa (Potrebica, 2013: 111). Na području istočnog halštatskog kruga vidljivi su utjecaji načina ratovanja i ratničke opreme mediteranskog i istočnobalkanskog kruga (Stary, 1982: 20). Zaključno, sve spomenute trgovačke i komunikacijske rute snažno su utjecale na materijalnu kulturu kulturnih grupa sjeverne Hrvatske, što se i očituje u arheološkim nalazima grobnih inventara, posebice u kaptolskoj skupini.

3. NAVALNO ORUŽJE U STARIJEM ŽELJEZNO DOBU

Iako je u kasnom brončanom dobu oružje također bio jedan od ključnih čimbenika u formiranju elita, u starijem željeznom dobu ono postaje standardni dio bogatijih grobnih inventara. Na području halštatskog kulturnog kompleksa možemo uočiti da koncept ratnika postaje temeljna odrednica elite te da je u ondašnjem društvu bilo važno ne samo biti ratnik, već i izgledati kao ratnik (Potrebica, 2013: 96). Prijelazom iz kulture polja sa žarama u starije željezno doba u istočnom halštatskom krugu događa se velika promjena u grobnim inventarima: mačevi bivaju zamijenjeni kopljima i sjekirama. Na području zapadnog halštatskog kruga dominantno oružje nisu sjekire i koplja, već mačevi i bodeži (Stary, 1982: 57). Kao glavne značajke ratničkog identiteta ističu se opremljenost oružjem i prestižnim artefaktima, sudjelovanje u gozbama, povezanost s konjima i konjskom opremom te ukrašavanje tijela ukrasnim predmetima (Treherne, 1995: 108; Rebay-Salisbury, 2016: 191).

Nedvojbeno je da su ljudi imali potrebu prikazati pojedine važne kulturne elemente, stoga nisu rijetki ni figuralni prikazi ratnika ili konjanika, poput situlske umjetnosti (Potrebica, 2013: 106) ili figurica iz Turske kose (Čučković, 2004: 205). Ratnici su prikazani i na kulturnim kolicima iz Strettwega (Egg, 1996: 19-23). Budući da nemamo relevantnih pisanih izvora iz ovog vremenskog razdoblja, interpretacije temeljimo upravo na figuralnim prikazima i na kontekstu arheoloških nalaza. Oružja koja su položena u grob ili ispuštena u vodu često prate objašnjena koja nisu strogo vojne ili ratničke prirode, već i ritualne ili društvene. Nekadašnjim arheološkim istraživanjima pretpostavljalo se da je oružje bilo znak nasilja, ratovanja i pljačkanja. Danas mnogi istraživači pojedino oružje interpretiraju kao simboličke ili ceremonijalne predmete. Međutim, S. James posebice je kritizirao ovakav pristup tumačenja, tvrdeći da željezno doba nije bilo mirno razdoblje te da je ratovanje bilo uobičajeno (Wells, 2020: 142-143; James, 2007: 160-173).

Katkad se prilikom interpretacije možemo poslužiti i zapisima iz vremena grčkog „mračnog doba“, koje se zbiva u vrijeme kada u srednjoj Europi traje kasno brončano i starije željezno doba. Naime, pojedine analogije vidljive su u pogrebnom ritualu, religiji, kultu, gozbovanju, društvenom raslojavanju i sl. Iako nije upitno da su različite kulture prenašale svoje ideale, vjeruje se da su pojedini slični koncepti ipak dio indoeuropskog nasljeđa. U kontekstu ovoga rada svakako treba spomenuti koncept „braće po oružju“, a radi se o ukopima parova ratnika. Potonje se može smatrati odrazom mitološkog koncepta dvojnog božanstva i božanskih blizanaca. Kao moguće dvojne ukope spomenut ću grob 19 iz tumula VII na lokalitetu Novo

Mesto te tumul IX iz Kaptol – Čemernice i tumul 6 s nekropole Kaptol – Gradci (Potrebica, 2013: 147-148; 169). Homerovski epovi donose i opise ratničke opreme, tehnike ratovanja, kulta heroja i njihovih pogreba, što može poslužiti prilikom proučavanja oružja, ratnika i njihovih ukopa iz halštatskog razdoblja (Cultraro i Greco, 2006: 50). Pretpostavlja se da je ukapanje pod tumulom imalo kulturno i religijsko značenje, kao primjerice izgradnja grobnih humaka za mitološke heroje Patrokla i Ahileja. Zanimljivo je što Homer opisuje herojsku tradiciju ukapanja pod tumulima, koja se upravo u 8. stoljeću prije Krista javlja u halštatskom kulturnom krugu. Također, gozbovanje je još jedan od važnijih elemenata ratničke aristokracije, a nalazi poput hrane i pića, cjelovitog i razbijenog keramičkog posuđa, brončanog posuđa i sl., ilustriraju njihovu važnost (Potrebica, 2013: 196-197; 169-170).

Ratničku opremu starijeg željeznog doba prema namjeni dijelimo na defenzivno naoružanje (obrambeno ili zaštitno) i ofenzivno naoružanje (napadačko ili navalno oružje). U standardnu opremu halštatskog ratnika ubrajamo i konjsku opremu. Pod defenzivno naoružanje svrstavamo oklope, štitove, knemide i kacige, dok u ofenzivno naoružanje ubrajamo luk i strijelu, koplja, mačeve i bojne sjekire, koje su dominantno napadačko oružje u starijem željeznom dobu. Oprema halštatskog ratnika sastojala se od dva do tri željezna koplja, noža, bojne sjekire, kacige, oklopa, knemida, štita i konjske opreme (Potrebica, 2013: 98-105, Šimek, 2004: 120). U grobnim cjelinama u sjevernoj Hrvatskoj od ofenzivnog oružja najčešće pronalazimo dva do tri koplja i bojne sjekire. Ponekad se u tim grobovima pronalaze manji noževi, no oni su dio i muškog i ženskog grobnog inventara, stoga ih ne uvrštavamo u ratničku opremu (Potrebica, 2019: 492). Katkad se pronalaze i vrhovi strijela, a čini se da kacige posebice ukazuju na visoki društveni status. Potonje možemo potkrijepiti situlskom umjetnošću jer se upravo kacige često pojavljuju kao nagrade za najuspješnijeg borca (Rebay-Salisbury, 2016: 191-192).

Prema svemu navedenome način ratovanja vjerojatno je uključivao koplja za borbu na udaljenosti ili borbu izbliza te sjekire za blisku borbu (Vinski-Gasparini, 1987: 195), dok su mačevi smatrani „tradicijским“ oružjem. Budući da se konjska oprema i dijelovi kola ponekad nalaze i u grobovima koji nemaju izrazite ratničke elemente, također se mogu, kao i mačevi, interpretirati statusnim simbolima. Takva interpretacija provedena je i za željeznu sjekiru s ručicama iz tumula 1 na nalazištu Kaptol Gradci koja je pronađena uz žensku pokojnicu (Potrebica, 2013: 105-109). U indoeuropskoj kulturi i pojedinim mitologijama postoji jaka povezanost ratnika s oružjem kojeg su naslijedili od pripadnika njihove obitelji. Takvo oružje naziva se osobnih oružjem i često je prilagano u grobove kako bi pratili pojedince u zagrobni život. Katkad to može biti koplje ili sjekira, no u većini slučajeva u pitanju su mačevi zbog

njihove izrazite povezanosti s osobnom opremom ratnika (Cultraro i Greco, 2006, 53). Predmetima koji mogu biti i ratničkog i funkcionalnog karaktera, poput sjekira i noževa, ponekad je teško odrediti funkciju, stoga treba sagledati i arheološki kontekst nalaza.

Slika 1: Rekonstrukcija ratnika – konjanika iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 23, crtež M. Rončević)

Pojedini luksuzni arheološki nalazi, posebice ratnička oprema iz kaptolskih grobova, svjedoče o intenzivnoj trgovini metalurškim predmetima. Međutim, na lokalitetu kaptolske skupine Sv. Petar Ludbreški otkriven je inventar ljevačke radionice, koji potvrđuje lokalnu metaluršku djelatnost. U jami u naseobinskome kompleksu pronađeni su keramički i kameni kalupi za odljevanje brončanog oruđa, oružja i konjske opreme. Osim kalupa pronađen je i dio mijeha za potpirivanje vatre, mali čekići, dvije vrste dlijeta te ostaci talioničke peći. Od brončanih predmeta koji su se mogli proizvoditi u ljevačkoj radionici možemo spomenuti noževe s tuljcem za nasad drške, lovorasta koplja, dijelove konjske opreme istočnih karakteristika, sjekire s dvjema ušicama, i sl. Sjekire s dvjema ušicama česte su na crnomorskom području, no na prostoru sjeverne Hrvatske nije pronađena ni jedna takva sjekira, stoga možemo zaključiti da proizvodi nisu bili samo za lokalne potrebe, već i trgovinu (Šimek, 2004: 92-96).

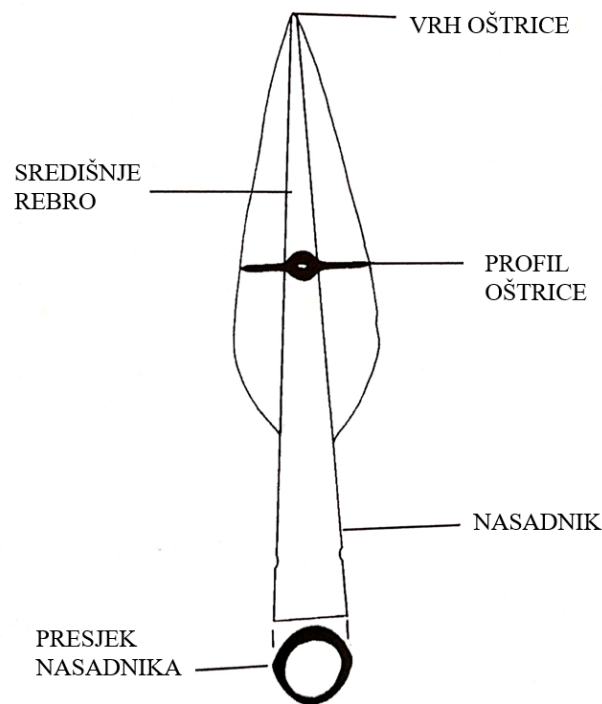
U sljedećim potpoglavljima ukratko ću opisati funkciju, izgled i tipološku podjelu navalnog oružja iz razdoblja starijeg željeznog doba.

3.1. Koplja

Koplje je navalno oružje s metalnim šiljkom (vrhom) na tuljcu koje je nasađeno na drvenu motku (Šerčer, 1980: 9). Koplje se koristi još od razdoblja paleolitika, kada je vrh bio izrađen od kamena (Karavanić i Balen, 2003: 44). U arheološkom kontekstu najčešće se pronalazi metalni vrh, dok je motka načinjena od drva vrlo rijetko sačuvana. Koplja se, uz sjekire, pronalaze veoma često u ratničkim grobnim cjelinama starijeg željeznog doba. Većinom se interpretiraju kao funkcionalni predmeti koji se mogu koristiti u borbi ili lovu (Inall, 2014: 241). U bogatijim ratničkim grobovima ponekad se može pronaći i nekoliko kopalja koji su pripadali jednom ratniku (Potrebica, 2013: 98). Koplje je u starijem željeznom dobu bilo izrađeno od bronce ili željeza (Inall, 2009: 10). Iako se koplja ponekad smatraju jednostavnim predmetima koji ne dozvoljavaju detaljne tipološke analize, pojedine informacije (oblik, vrsta materijala, i sl.) mogu ukazivati na kronologiju ili kulturnu determinaciju predmeta (Dizdar i Drnić, 2018: 78). S obzirom da je koplje bilo temeljno navalno oružje starijeg željeznog doba u sjevernoj Italiji, napisano je više tipološko-kronoloških radova za to područje (Inall, 2014: 244), dok za starije željezno doba u sjevernoj Hrvatskoj još uvijek ne postoji iscrpan rad o tipologiji kopalja. U Svetom Petru Ludbreškom pronađeni su dvodijelni kalupi za odljevanje vrhova kopalja s tuljcem za nasad, što svjedoči o lokalnoj proizvodnji ovog tipa koplja. Pronađen je i kalup za lijevanje lovorastih kopalja, koja su česta u kasnoj fazi kulture polja sa žarama, no upotrebljavala su se i početkom starijeg željeznog doba (Šimek, 2004: 92, kat. 1.4).

Prema funkciji koplja možemo podijeliti na koplja za bacanje i koplja za borbu izbliza (Egloff, 1991: 370). U mlađem željeznom dobu masivni vrhovi kopalja koristili su se za blisku borbu, a kraći i lakši vrhovi koristili su se za bacanje (Drnić, 2015: 54). Zbog funkcionalnih osobina isto možemo predvidjeti i za starije željezno doba. Prema obliku svrstavamo ih na kraća koplja i duža koplja s različitim oblicima vrhova (Egloff, 1991: 370). Metalni vrh koplja sastoji se od oštrice, središnjeg rebra i nasadnika. Profil oštrice može biti u obliku lista, širok ili uzak, dug ili kratak, i sl., a presjek oštrice često je izbočen, romboidan ili poligonalan. Na sredini oštrice ponekad je prisutno središnje rebro, koje je izraženo ili plitko. Nasadnik može biti dugačak, duži od same oštrice ili znatno kraći od oštrice. Presjek nasadnika često je okrugao i koničan, jajolik i koničan ili poligonalan (Inall, 2009: 9-10). Izvrsnu tipologiju koplja donijela je Y. Inall, prema kojoj dijeli brončana koplja na tipove od 1 do 4 te željezna koplja na tipove od 5 do 10. Svaki tip ima podtipove prema pojedinim karakteristikama lista ili tuljca koplja (Inall, 2009: 23). Nadalje, koplja u starijem željeznom dobu možemo podijeliti i na koplja sa širokom

oštricom za ubadanje, koplja s vrlo uskim oštricama za bacanje i koplja s uskim oštricama koja su se mogla bacati i ubadati (Inall, 2014: 246-247).

Slika 2: Dijelovi metalnog vrha koplja (Uređeno prema Inall, 2014: 245)

3.2. Sjekire

Sjekira je navalno oružje koje se sastoji od ušice, sječiva i masivnog hrpta (Šercer, 1980: 11). Uz koplja i rijetko mačeve, sjekire su na jugoistočnoalpskom i južnopanonskom prostoru u starijem željeznom dobu bile glavno navalno oružje (Drnić, 2018: 189). Izrađivale su se od bronce ili željeza. Ovisno o arheološkom kontekstu (nasebinski ili grobni), sjekire se mogu smatrati oruđem ili oružjem. Također, pojedini nalazi sjekira ukazuju na funkciju statusnog simbola i kulturnog oružja (Stary, 1982: 25). H. Potrebica smatra da sjekira s ručicama na području istočnog halštatskog kruga ima funkciju oružja jer se izrazito često pojavljuje u ratničkom kontekstu. Međutim, postavlja se pitanje preuzima li taj tip ulogu oruđa kada se pronađe u paru s drugim oblicima sjekira. Možemo reći da su sjekire pronađene u grobnim cjelinama gotovo sigurno u funkciji oružja, posebice ako se radi o muškom pokojniku uz kojeg je priloženo i drugo ofenzivno oružje. S druge strane, ponekad se javljaju i u funkciji statusnog simbola, kao sjekira s ručicama iz groba ženske pokojnice na nalazištu Kaptol – Gradci (Potrebica, 2013: 103-107).

U vrijeme starijeg željeznog doba na području istočnog halštatskog kruga sjekire postaju dominantno navalno oružje. Javljaju se tri osnovna oblika: sjekira s ručicama, sjekira sa zaliscima i sjekira s tuljcem za nasad (Potrebica, 2013: 102). Sjekire s ručicama pojavljuju se u brončanoj varijanti od otprilike 3. tisućljeća prije Krista do 10. stoljeća prije Krista, kada se javlja željezna varijanta. Najviše željeznih sjekira s ručicama pronađeno je upravo na području istočnog halštatskog kruga (Wesse, 1990: 19-25). Kako je već spomenuto, uz ovaj tip sjekira često se pojavljuju i drugi tipovi željeznih sjekira što otežava određivanje njihove funkcije (Potrebica, 2013: 102). Prema A. Wesse, sjekire s ručicama prema obliku svrstavamo u tri skupine: jednostavne sjekire s lagano izbočenim bočnim rubovima, sjekire s krajevima odvojenim ramenom te sjekire s ručicama postavljenim u obliku križa. Također, Wesse je na temelju ručica, sječiva i vrata ovaj tip sjekire podijelila u 3 oblika te posebne grupe i podtipove (Wesse, 1990: 24; 73). Većina željeznih sjekira s ručicama s istočnoalpskog područja i sjeverozapadnog Balkana ima zaobljen završetak, što pokazuje njihov daljnji razvoj. Ovaj tip vodeći je tip sjekira u istočnom halštatskom krugu (Foltiny, 1961: 286), a uglavnom su datirane u Ha C stupanj, odnosno horizont Stična-Novo Mesto I (Wesse, 1990: 151).

Sjekire sa zaliscima u starijem željeznom dobu pojavljuju se u brončanoj ili željeznoj verziji. Brončana varijanta većinski je rasprostranjena u istočnom i jugoistočno alpskom krugu, točnije na području nekadašnje kulture polja sa žarama. Željezna varijanta prisutna je sve do početka mlađeg željeznog doba, a najčešće se pronalaze u jugoistočno alpskom prostoru. Ovaj tip sjekira karakterističan je po paru zalistaka na vratu. Prema Staryju, sjekira sa zaliscima češće se pronalazi u naseljima ili vodama, nego u grobovima (Stary, 1982: 36-37). B. Teržan datira ih u drugu polovicu 8. stoljeća prije Krista (Teržan, 1990: 195), dok ih Gabrovec svrstava u prvu fazu stupnja Podzemelj (Gabrovec, 1987: 38, sl. 1.10).

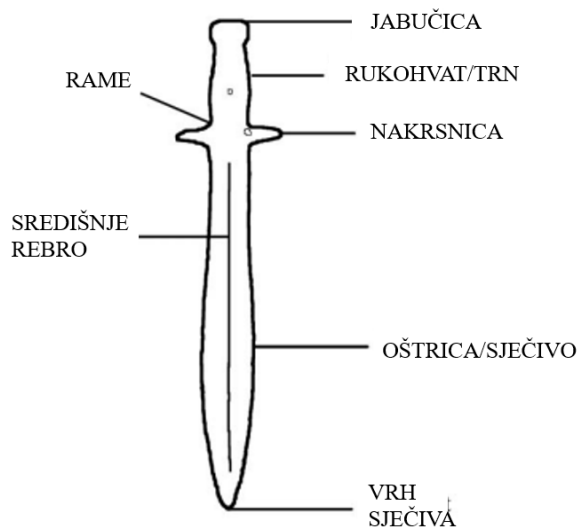
Sjekire s tuljcem za nasad poznate su u brončanoj varijanti od kasnog brončanog doba (Vinski-Gasparini, 1973). U starijem željeznom dobu izrađene su gotovo uvijek od željeza. Željezne sjekire s tuljcem za nasad najkasnija su varijanta sjekira koja se pojavljuje u halštatskoj kulturi, a traju i u mlađem željeznom dobu. Ovaj tip može se prepoznati po dužem, vitkom obliku s otvorom na kraju. Stariji primjerci su duži (otprilike od 17 do 30 centimetara), no s vremenom se dužina sjekire smanjuje (Stary, 1982: 38-39). Prostorno su najrasprostranjenije u dolenskoj skupini (Potrebica, 2013: 103, Stary, 1982: 38), no pojedine primjerke pronalazimo i na području sjeverne Hrvatske. Ovaj tip sjekire karakterističan je za kasnu fazu halštatske kulture (Pavličić i Potrebica, 2013: 18).

Slika 3: Dijelovi sjekire s ručicama, sjekire sa zaliscima i sjekire s tuljcem za nasad (Lokner, 2015: 13)

3.3. Mačevi

Mač je navalno oružje s kojim se može ubadati, sjeći i udarati (Šercer, 1980: 12). Prva pojava mača veže se uz brončano doba. Već tada je mač nosio i društvenu i ratničku oznaku. Kao predmet zahtijevao je mnogo vremena i resursa za izradu, stoga ne čudi što ih pronalazimo veoma rijetko. U starijem željeznom dobu mačevi nastavljaju tradiciju brončanog razdoblja. Uglavnom se radi o mačevima za udaranje s jezičastom drškom, koji se većinom pronalaze u muškim grobovima. U 8. i 7. stoljeću prije Krista često su duži od jednog metra i imaju tupo presavijeni vrh (Feickert i sur., 2018: 8-15). Mačevi su univerzalno prihvaćeni kao oznaka ratničke aristokracije. U razdoblju starijeg željeznog doba javljaju se u brončanoj ili željeznoj varijanti. Mač se dijeli na balčak i oštricu. Prema Y. Inall, na maču možemo promatrati karakteristike profila i presjeka sječiva, središnjeg rebra ili žlijeba, rukohvata, jabučice i nakrsnice. Oštrica može prema obliku biti široka ili uska, duga ili kratka te ravna ili zakrivljena. Lijevana je u bronci ili kovana od željeza. Središnje rebro ili žlijeb ponekad je prisutno, a ako postoji plitko je ili izraženo. Rukohvat je lijevan u bronci ili kovan od željeza te ponekad sadržava organske komponente. Jabučica mača može biti ukrašena. Nakrsnica je prisutna ili odsutna, a kada je izražena razlikuje se po profilu. Iako postoji nekoliko prihvaćenih klasifikacija mačeva, poput podjele na italski tip, mač s nakrsnicom, dugi mač ili mahajru, istraživači uglavnom sami konstruiraju tipologije za potrebe proučavanja i objavljivanja mačeva željeznog doba (Inall, 2009: 85-86).

Slika 4: Karakteristični dijelovi mača (Uređeno prema Inall, 2009: 86)

Čini se da je tijekom brončanog doba postojala velika raznolikost u tipologiji mačeva (Inall, 2009: 88), no krajem brončanog doba mačevi nestaju kao temeljno napadačko oružje. U počecima razvijanja halštatskog kulturnog kompleksa na području zapadnog halštatskog kruga pojavljuju se dva nova tipa mača: tip Gündlingen i tip Mindelheim. Mač tipa Gündlingen pojavljuje se u stupnju Ha C1a prema C. Pareu, a izrađen je gotovo uvijek od bronce. Također, uglavnom se javlja u materijalnim kulturama s izraženom tradicijom kulture polja sa žarama i u inventarima gdje nema željeznih predmeta (Potrebica, 2013: 99; Hennig, 2001: 259-268). Često se takvi mačevi smatraju statusnim simbolima, ukoliko su kronološki stariji od same grobne cjeline (Potrebica, 2013: 101). Gündlingen mačeve krase oštrica u obliku lista te plosnati rukohvat. U zadnjoj fazi Ha C stupnja javljaju se dugački mačevi tipa Mindelheim (Milcent, 2017: 89). Oni se pronalaze u brončanoj i željeznoj varijanti, a kao i mačevi tipa Gündlingen, najviše su rasprostranjeni na području zapadnog halštatskog kruga. Krajem Ha C razdoblja nestaju i ustupaju mjesto bodežima na potonjem području. Ponekad se uz oba tipa javljaju korice s karakterističnim pojačanjem (Gerdsen, 1986: 69).

Na području istočnog halštatskog kruga umjesto mačeva dominantno napadačko oružje svakako su bojne sjekire. Međutim, ponekad se javljaju mačevi koji veoma sličje tipovima iz razdoblja kulture polja sa žarama. U ranijoj fazi često se javljaju mačevi s jezičcem i mačevi s punokovinskom drškom, zatim antenski mačevi, mač tipa Tachlovice, i dr. (Potrebica, 2013: 100-101). Time možemo potkrijepiti i teoriju „tradicijskih“ mačeva (Tomedi, 1996), odnosno prilaganje mačeva s tipološkim odrednicama kulture polja sa žarama u mlađem razdoblju. S obzirom da su bili veoma rijetki, mačevi su se vjerojatno smatrali insignijom moći i prenosili

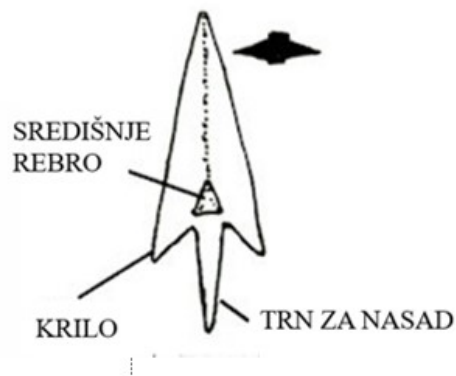
su se s generacije na generaciju te su u konačnici bili priloženi pojedincu s visokim društvenim statusom (Ložnjak Dizdar, 2009: 182). Sigurne primjerke tradicijskih mačeva pronalazimo u grobnom humku II iz Strettwega i u tumulu 6 s nalazišta Kaptol - Gradci (Tiefengraber i Tiefengraber, 2019: 92; Potrebica, 2013: 101).

U zajednicama sjeverno od Alpa tijekom 8. stoljeća prije Krista u upotrebi su dugi mačevi, koji vrlo brzo ulaze u uporabu i u istočnom alpskom prostoru zbog promjena načina borbe na konju, što je različito od pješadije iz razdoblja kulture polja sa žarama (Dobiat, 1985: 48). Mačeve uglavnom nalazimo u kontekstu grobova, a njihove korice najčešće su bile izrađene od drva (Gerdsen, 1986: 7). Prema Gerdsenu, do 1986. godine na području srednje i zapadne Europe pronađeno je 567 mačeva u grobovima, a najveća koncentracija je u Bavarskoj. U grobovima s mačevima često su prilagane igle, britve i konjska oprema, no svakako postoje lokalne razlike (Gerdsen, 1986: 45, Karta 11; 68). Na području Hrvatske mačeve uglavnom pronalazimo u tzv. kneževskim grobovima ili u nepoznatome kontekstu.

3.4. Luk i strijela

Luk i strijela su napadačko oružje na daljinu, a koristili su se od najranijih prapovijesnih vremena (Šercer, 1980: 21). Dok se na Istoku pronalazi relativno često, na području halštatske kulture luk i strijela nalaze se mnogo rjeđe. Tu činjenicu možemo pripisati propadanju organskog materijala od kojeg je napravljen luk, no vrh strijele često je izrađen od metala, kamena ili kosti. Kao i kod sjekira, ponekad je teško za zaključiti je li ovakav predmet zaista oružje ili je imao drugačiju funkciju, u ovome slučaju lovnu. Zbog antropoloških nalaza ozljeda i veće koncentracije trobridnih strijela u kasnijoj fazi halštatske kulture možemo reći da su se luk i strijela koristili kao oružje. No, u ranijem razdoblju uglavnom se nalaze klasične strijele uz ostalu, prestižniju ratničku opremu. Također, situlski prikazi lova lukom i strijelom podržavaju njihovu drugačiju funkciju. Međutim, luk i strijela svakako pripadaju ratničkoj opremi halštatskog kulturnog kompleksa, a nerijetko se vežu i uz ritualne aktivnosti, poput gozbovanja (Potrebica, 2013: 98-99). S obzirom da je metalni vrh strijele vrlo malen, on vrlo brzo korodira i postaje neprepoznatljiv. Zbog toga je teško uočiti različite tipologije, no metalne strelice ugrubo možemo podijeliti na strelice s trnom i strelice s tuljcem za nasad. Oblici strelica veoma su slični oblicima koplja, kao i njihov razvoj. Mogu biti dvokrilne, trobridne ili u obliku lista. Dijelovi strelice su krila, sječivo i trn, pločica ili tuljac za nasad. Ponekad se donji, nasadni

dio strelice grana, kako bi nasađivanje na drvo bilo učinkovitije. Na Istoku su česte trobridne skitske strelice (Mercer, 1970: 171-197).

Slika 5: Karakteristični dijelovi vrha metalne strelice (Uređeno prema Mercer, 1970)

Trobridne strelice izrađene od bakra tipične su za istočni stepski kulturni krug, koji se uobičajeno veže uz tzv. skitske utjecaje. Prema B. Teržan, na prostoru dolenjske skupine trobridne se strelice pojavljuju od stupnja Stična II, dok S. Gabrovec njihovu pojavu smješta u početak kasnohalštatskog razdoblja (Gabrovec, 1987: 62). U već spomenutom inventaru ljevača bronce iz Svetog Petra Ludbreškog pronađeni su kalupi za odlijevanje strelica s dugim krilcima i trnom za nasad. Ista varijanta strelice pronađena je i u konjskome grobu u Jalžabetu iz nešto kasnijeg vremena, točnije druge polovice 6. stoljeća prije Krista (Šimek, 2004: 100-116).

4. NALAZI NAVALNOG ORUŽJA U GROBOVIMA STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

Prapovijesno oružje možemo proučavati putem tipologije, odnosno po fizičkim karakteristikama i obliku predmeta. Tipologijom se možemo koristiti za datiranje oružja, pridružujući pojedine tipove u kronološke horizonte. Također, oružje možemo funkcionalno ispitati ili napraviti kemijske analize metala tražeći njihovu provenijenciju. Oružje se može promatrati i u kontekstu identiteta neke grupe ili pojedinca (Pearce, 2013: 55). Ovaj rad usmjeren je isključivo na tipološku obradu navalnog oružja iz grobnih cjelina starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske. U sljedećim ću potpoglavljima prema tipološkoj podjeli navalnog oružja izdvojiti arheološke nalaze pronađene u grobnim cjelinama na lokalitetima u sjevernoj Hrvatskoj. S obzirom da su sjekire i koplja dominantno ofenzivno oružje u starijem željeznom dobu, najviše redaka bit će posvećeno upravo njima.

4.1. VRH KOPLJA

Željezne vrhove koplja iz grobnih cjelina na području sjeverne Hrvatske pronalazimo na nalazištima Batina i Vukovar – Lijeva bara, koji pripadaju daljskoj grupi te na arheološkim lokalitetima kaptolske skupine: Kaptol – Čemernica, Kaptol – Gradci, Goričan i Jalžabet. Također, koplja su pronađena i u grupi Budinjak, na istoimenome nalazištu, te u konjaničkome grobu iz Sv. Križa Brdovečkog.

4.1.1. Batina

Nalazište Batina smješteno je na Dunavu u sjeveroistočnoj Baranji, na području daljske grupe. Krajem 19. stoljeća otkrivena su tri položaja (Parlog, Gradac, Sredno) s arheološkim materijalom od kasnog brončanog do početka mlađeg željeznog doba. Iako su vršena arheološka iskopavanja, materijal do danas nije dostatno objavljen (Šimić, 2004: 50-52). Danas se arheološki nalazi iz Batine, poznate i kao Kisköszeg, nalaze u muzejima diljem Europe. Spominje se da su pronađeni i incineracijski i inhumacijski grobovi. Međutim, kontekst grobnih cjelina nije moguće rekonstruirati, stoga se datacija nalaza teško može sa sigurnošću utvrditi jer nedostaju tipološki kriteriji za vremensku klasifikaciju ili je stupanj korozije željeznih primjeraka ponekad znatan i time otežava određivanje tipa. Na temelju podataka nalazi se

vjerojatno mogu pripisati grobnim inventarima iz halštatskog razdoblja (Metzner-Nebelsick, 2002: 386).

Od nalaza vrhova kopalja iz Batine ističu se jedan kratki željezni vrh koplja s izvučenim središnjim rebrom, jedan manji željezni vrh koplja s kratkim i širokim listom, jedan veoma fragmentiran željezni vrh koplja sa snažno izraženim središnjim rebrom i željeznom zakovicom, jedan željezni vrh koplja s oštrim središnjim rebrom i uskim listom te jedan željezni vrh koplja s kratkom oštricom koja ima presjek u obliku dijamanta (Metzner-Nebelsick, 2002: 595-648). S obzirom da arheološki kontekst ovih nalaza nije poznat, pri analizi koplja u grobnim cjelinama starijeg željeznog doba sjeverne Hrvatske neće biti moguće upotrijebiti željezna koplja iz Batine.

4.1.2. Vukovar – Lijeva bara

Nalazište Vukovar – Lijeva bara pripada daljskog kulturnoj skupini. Zbog svog položaja na sjecištu trgovačkih puteva daljska skupina bogata je jedinstvenim metalnim nalazima. Nekropola na Lijevoj bari u Vukovaru sustavno je istraživana od strane Arheološkog muzeja u Zagrebu od 1951. do 1953. godine. Pronađeno je ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture i groblje daljske grupe, koje je trajalo od kasnog brončanog doba do 6. stoljeća prije Krista. Zanimljivo je što su bila prisutna dva ritusa: inhumacija i incineracija. Posebno se ističe grob 269 iz 8. stoljeća prije Krista u kojem je kosturno pokopan muški pokojnik. Uz njega su pronađeni prilozi poput brusa s brončanom drškom, fibule tipa Vače i koplje listolika oblika s naglašenim središnjim rebrom (Slika 6). Fibula tipa Vače karakteristična je za istočnoalpski kulturni krug te je gotovo sigurno dospjela ovdje trgovinom (Šimić, 2004: 44-54; kat 4.1.-4.). U grobu 210 također je pronađeno željezno koplje. Kao i koplje iz groba 269, dugoga je tuljca i oštrice s najširim donjim dijelom (Vinski-Gasparini, 1973: T. 125, 5). Ova koplja mogla bi pripadati tipu željeznih koplja 7.1 prema Inall (Inall, 2009: 44). Analogije ovim željeznim kopljima pronalazimo u tumulima I i 75 u Pecs Jakabhegy (Metzner-Nebelsick, 2002, T. 124.1) te u tumulu II u Mojsinju, gdje je pronađen i jedan brus (Nikitović i sur., 2002: 99-100).

Slika 6: Dio grobnog inventara iz groba 269, Vukovar - Lijeva bara (Šimić, 2004: 52)

4.1.3. Kaptol – Čemernica

Lokalitet Kaptol nalazi se u Požeškoj kotlini i pripada skupini Martijanec – Kaptol, a sastoji se od utvrđenog naselja i dvije nekropole s tumulima (Potrebica, 2013: 69). Sustavna arheološka istraživanja na položaju Kaptol - Čemernica započela su pod vodstvom V. Vejvode i I. Mirnika 1965. godine te su trajala sve do 1971. godine. Istraživanjima je ustanovljeno 14 tumula s bogatim grobnim inventarima. Godine 1967. istražen je tumul broj IV, promjera oko 15 metara (Vejvoda i Mirnik, 1971: 185-190). Revizijska istraživanja provedena su 2016. godine, čime je potvrđena drvena, obložena kamenom komora s dromosom (Potrebica i Rakvin, 2019: 37). Pepeo pokojnika iz groba 1 nalazio se u bogato ukrašenoj žari, uz koju su pronađeni mala šalica s uzdignutom ručkom, kaciga grčko-ilirskoga tipa, brončani dio oklopa ili štita, dijelovi konjske opreme te brončana knemida. Istočno od samoga groba pronađena su tri željezna vrha koplja i bojna sjekira s brončanim tuljcem za nasad i željeznim sječivom (Slika 7). Iako su predmeti bili udaljeni od ukopa, smatra se da su pripadali grobu 1 (Vejvoda i Mirnik, 1971: 185-191). Vrhovi koplja u obliku su dugog uskog lista te su načinjeni od željeza. Najduže koplje visine je oko 42 centimetara (Šimek, 2004: 299, kat. 12.7). Pronađeni su u vrlo lošem stanju. Dva koplja bila su manja, dok je treće koplje bilo duže (Vejvoda i Mirnik, 1971: 191) i znatno veće. Ono vjerojatno pripada tipu izduženog koplja 8.2 prema Inall (Inall, 2009: 47). Koplja imaju naglašena središnja rebra trapezoidnog presjeka i tuljac kraći od duljine lista. Sa sigurnošću možemo reći kako je ovaj pokojnik pokopan sa standardnom ratničkom opremom istočnog

halštatskog kruga: kombinacijom jednog ili više kopalja i jedne ili više sjekira (Potrebica i Rakvin, 2019: 44-45).

Slika 7: Grobni inventar iz tumula IV na nalazištu Kaptol – Čemernica (Potrebica, 2013: 108)

Tumul VII istražen je tijekom kampanja od 1968. do 1970. godine. U njemu su pronađena dva groba bez arhitekture: jedan s izrazito ratničkim karakteristikama (grob 1), a drugi s karakteristikama ženskog grobnog inventara (grob 2). Pokojnik iz groba 1 bio je pokopan u velikoj crnoj žari s poklopcem, u kojoj su se nalazili i komadi rastopljenog željeza i bronce, tekstil, brus i dvije brončane igle. Uz njega je priloženo nekoliko vrsta željeznih sjekira i ulomci triju željeznih vrha kopalja. Jedno koplje savinuto je zbog radova plugom (Vejevoda i Mirnik, 1971: 195-196, tab. X).

Veoma fragmentirana koplja nalazimo i u grobu 1 tumula VIII, otkrivenom zahvaljujući oranju. Radi se o tri željezna vrha koplja, koja su pronađena u 8 fragmenata. Pokojnik je bio ukopan s keramičkim posudama, željeznim sjekirama, konjskom opremom, ukrasnim predmetima, i dr. U grobu 1 i 2 gotovo izravnatog tumula IX također su pronađeni fragmenti veoma oštećenih željeznih vrhova kopalja, kao i u grobovima 1 i 2 tumula XII. Sav materijal danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu (Vejevoda i Mirnik, 1971: 197-203). Međutim, svi ulomci izrazito su oštećeni, stoga nije moguće obaviti precizniju tipološku analizu.

4.1.4. Kaptol – Gradci

Godine 1975. tijekom terenskih pregleda i sondažnih istraživanja djelatnici Arheološkog muzeja u Zagrebu otkrili su gradinsko naselje i nekropolu s tumulima na brdu Gradci pokraj Kaptola. Sustavna istraživanja provode se od 2000. godine pod vodstvom dr. sc. Hrvoja Potrebice. U krajoliku je definirano 25 tumula, dok je njih 15 za sada istraženo (Pavličić i Potrebica, 2013: 7). Nekropola je vjerojatno bila omeđena manjom fortifikacijom. Svi ukopi su paljevinski pod tumulima, a sve tumule odlikuju drvene komore, dok su pojedine i obzidane kamenom. Ukapanja se okvirno mogu datirati u Ha C1, izuzev groba iz tumula broj 6 koji se datira u Ha D2 razdoblje. Arheološki nalazi pronađeni u Kaptolu posebice svjedoče o položaju naselja u komunikacijskoj mreži starijeg željeznog doba (Potrebica, 2013:71-73).

Najbogatiji ratnički grob u Kaptolu, ali i na prostoru Hrvatske, pronađen je pod tumulom 6 lokaliteta Kaptol – Gradci. Tumul je bio promjera oko 18 metara i visine oko 2,8 metara, a imao je monumentalnu drvenu komoru obloženu kamenom konstrukcijom (Potrebica, 2013: 72). Na površini tumula pronađen je paljevinski grob muškog pokojnika datiran oko 550. godine prije Krista, u vrijeme kada već prestaje pokopavanje pod tumulima. U sredini tumula pronađena je nakupina kostiju ispod crno grafitiranog lonca i plitice. Ispod urušenog krova komore na sjeveroistočnome djelu pronađena su tri željezna koplja, dvije željezne sjekire, željezni mač, brončani razvodnici i željezni elementi konjske opreme, željezna pojasna garnitura i kameni brus. Na jugozapadnome djelu otkriveni su brončani razvodnici, privjesci, željezna konjska oprema, dvije željezne sjekire i brončani mač. Također, u rubu sjevernog zida komore pronađena je brončana situla ispunjena metalnim nalazima i još dva željezna koplja. U situli se nalazila zdjelasta kaciga, dva željezna diska, dijelovi korica i drška brončanog mača, prsteni, perle i dr. (Pavličić i Potrebica, 2013: 9-14). Sveukupno je u ovome tumulu pronađeno pet primjeraka kopalja, no nisu svi objavljeni i konzervirani. Uz metalne nalaze, tumul je sadržavao i tridesetak bogato ukrašenih keramičkih posuda. Grob u središtu tumula datira se u Ha C1 razdoblje, a bogata ratnička oprema dopušta nam promišljanje o mogućem dvojnog ratničkom ukopu (Potrebica, 2013: 72).

Skupinu od tri željezna koplja možemo pobliže opisati. Naime, dva od tri koplja pripadaju tipu koplja s relativno dugim listom koji se trokutasto sužava prema vrhu, koji je blago zaobljen (Slika 9). Koplja su najsličnija tipu 8.3 prema Inall (Inall, 2009: 47). Središnje rebro je blago izvučeno i tanko te trokutastog presjeka. Oba koplja imaju dugačak i cilindričan tuljac za nasad, u kojemu su sačuvani i ostaci drveta. Početak tuljca ukrašen je s plitkim linijama. Oba imaju

sačuvane dvije rupe za zakovice. Treće koplje masivnije je i pripada tipu dugog ovalnog lista s naglašenim središnjim rebrom (Slika 8). Ima dugačak cjevasti tuljac okruglog presjeka i sačuvane dvije rupe za zakovice. S obzirom da zbog masivnosti i oblika koplje nije bilo izrazito funkcionalno, možda se radi o statusnome simbolu ratnika. Analogije trećem koplju pronalazimo u tumulu IV lokaliteta Kaptol – Čemernica i u Novom Mestu (Pavličić i Potrebica, 2013: 19, kat. br. 3, 4 i 5) te u grobu 6 u Petkovom brdu, lokalitetu grupe Donja Dolina – Sanski most (Gabrovec, 1987: T. XXIV). Koplje bi moglo pripadati željeznom tipu koplja 8.4 prema Inall (Inall, 2009: 47).

Slika 8: Željezno koplje dugog ovalnog lista s naglašenim središnjim rebrom iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 29, kat. br. 3)

Željezna koplja pronađena su i u tumulu 10 na lokalitetu Kaptol – Gradci. Radi se o tri željezna koplja koja su u grob priložena s keramičkim posudama, dvije brončane višeglave igle, brončanom sjekirom sa zaliscima i željeznom sjekirom sa ručicama (Potrebica, 2013: 71-72). Dva nalaza željeznih koplja otkrivena su i u tumulu 14 (Potrebica, 2013: 106).

Slika 9: Željezno koplje dugog uskog lista s blago izvučenim središnjim rebrom (Pavličić i Potrebica, 2013: 29, kat. br. 4)

4.1.5. Goričan

Na području Međimurja nalazi se nekropola Goričan, jedno od nalazišta kaptolske skupine. Za sada je istraženo dvadesetak jednostavnih tumula s paljevinskim ukopima, no istraživanja nažalost nisu u cijelosti objavljena. Od nalaza je uglavnom pronađena keramika, no postoje i pojedini metalni nalazi (Vinski-Gasparini 1987: 186; Potrebica, 2013: 67). U tumulu VI, uz zavnuti nož, kotlić sa sačuvanim križnim atašama i željeznu sjekiru sa zaliscima, pronađeno je i jedno željezno koplje, koje nije pobliže opisano (Slika 10). Prema crtežu možemo reći da je koplje dugog i uskog listolika oblika s naglašenim središnjim rebrom. Prelomljeno je u dva

dijela (Gabrovec, 1987, 199, T. XXII, 5-7). Najsličnije je tipu željeznog koplja 8.2 prema Inall (Inall, 2009: 47).

Slika 10: Koplje iz tumula VI u Goričanu (Gabrovec, 1987: T.XXII)

4.1.6. Jalžabet

Jalžabet je nalazište grupe Martijanec-Kaptol, smješteno u blizini Varaždina. Od davnih vremena monumentalni tumul Gomila bio je vidljiv u prostoru, a prvi sustavni pregledi započeli su 1956. godine. Pregledom šireg područja 1989. otkriven je tumul II istočno od Gomile. Zaštitnim istraživanjima Gradskog muzeja Varaždin istraženi su ostaci arhitekture, bogati grobni priloz i incineracijski grob konja (Šimek, 2014: 234). Grob konja nalazi se u pravokutnoj kamenoj grobnoj komori s dromosom, koja je bila ispunjena namjerno razbijenom keramikom. Pronađene su i kružne kamene konstrukcije, moguće oltari. Uz bogat materijal iz groba konja, poput ljuskastog oklopa, koštanih i metalnih strelica i dr., pronađen je i jedan vrh željeznog koplja dužine oko 20 centimetara. Koplje je bilo oštećeno i fragmentirano u dva djela, stoga nije bilo moguće pobliže odrediti tip koplja. Međutim, možemo reći da je uskog i dugog lista s lagano izbočenim središnjim rebrom (Šimek, 1998: 495-504).

4.1.7. Budinjak

Stariježeljeznodobno nalazište pokraj sela Budinjak obuhvaća nekropolu i gradinu Židovske kuće. Od 1984. godine Muzej grada Zagreba vrši sustavna arheološka istraživanja na Budinjaku (Škoberne, 2004b: 105). Nekropola u Budinjačkom polju površine je oko 60 000 m², a geodetskim snimanjima ustanovljen je 141 grobni humak (Škoberne, 2004: 140). Kasnije je otkriveno još desetak tumula. Na nekropoli je zabilježeno više načina ukopa koji pokazuju određene promjene u ritusu pokapanja tijekom nekoliko stoljeća (Škoberne, 2011: 259).

U sjeveroistočnome djelu grobne jame groba 4 na Budinjaku pronađen je željezni vršak koplja, dok je u središtu pronađena keramička posuda, željezni nož i brus. Koplje je uska duga lista s

izraženim središnjim rebrom, no zbog stanja očuvanosti ne možemo ga detaljno opisati (Škoberne, 1999: 49-50, tab. 4-5). Veoma je slično kopljima iz Goričana i Jalžabeta.

Slika 11: Grobni inventar iz groba 6, tumula 139 na Budinjaku (Potrebica, 2013: 65)

Godine 1994. pronađen je netaknut kneževski grob 6 gotovo u središtu tumula 139 (Slika 11). Istraživanjima je ustanovljena pravokutna grobna komora načinjena od drvenih greda i dasaka, a u komori se nalazio ukop muškarca i žene iz 8. stoljeća prije Krista (Škoberne, 2004: 144-148; kat.3.). Uz pokojnike su pronađeni dijelovi konjske opreme, bogato ukrašeno keramičko posuđe, ukrasni predmeti, zdjelasta kaciga i jedno željezno koplje. Željezno koplje u obliku je duga ovalna lista te ima blago izvučeno središnje rebro. Dugačko je 43,9 centimetara i široko 4,2 centimetra, a u dugačkom cjevastom dršku s okruglim presjekom sačuvani su ostaci drva (Škoberne, 2004: 320, kat. 3.16). Mogao bi pripadati tipu 9.3 prema Inall (Inall, 2009: 51). Pronađeno je u dobrom stanju, a vjerojatno je bilo postavljeno uz nogu muškog pokojnika. Koplje pripada jugoistočnoalpskoj halštatskoj produkciji, a analogiju pronalazimo u grobnom humku 75 s lokaliteta Pécs Jakabhegy (Škoberne, 1999: 31).

4.1.8. Sv. Križ Brdovečki

Sv. Križ Brdovečki je nalazište smješteno 30 kilometara od Zagreba, u blizini ušća rijeke Sutle u Savu. Premda je nalazište u katalogu *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj* svrstano u područje između definiranih kulturnih skupina, zbog neposredne blizine Žumberka možemo ga smatrati područjem kulturne grupe Budinjak. Međutim, treba napomenuti da nalazi iz Sv. Križa ukazuju na kasnohalštatski horizont, kada trajanje grupe Budinjak već prestaje (Škoberne, 2004a).

Nalazište se sastoji od stariježeljeznodobnog naselja na uzvisni i nekropole na položaju Tursko groblje. Između 1987. i 1995. provedena su probna istraživanja lokaliteta od strane djelatnika Muzeja Brdovec, a 2001. godine slučajno je otkriven kneževski ukop konjanika, koji je potom arheološki istražen (Cvitković i Škoberne, 2003: 221). Pokojnik je bio ukopan inhumacijski, a uz njega se nalazio i skelet konja. S obzirom da su vidljiva blaga uzvišenja u krajoliku, ne može se isključiti postojanje grobnih humaka na ovome području. Od grobnih priloga pronađene su fragmentirane keramičke posude, dijelovi konjske opreme, brončana pravokutna pojasna ploča, jedinstvena kaciga tipa Sv. Križ te ofenzivno oružje. Potonji grobni prilozi upućuju na visoki društveni status ovog pokojnika. Brončana kaciga sa željeznim trnom na vrhu nalazila se u središtu ukopa, a ističe se izradom u tradiciji kulture polja sa žarama (Škoberne, 2004a: 162-170). Analogije brončanoj kacigi pronalazimo na nalazištima Gornja Radgona i Csöngö. Iako je za točnu dataciju ukopa potrebno sagledati sve predmete, za sada se smatra da grob pripada Ha D stupnju te je u kontekstu sagledavanja kasnohalštatskog horizonta veoma bitno nalazište (Cvitković i Škoberne, 2003: 222-226).

Slika 12: Listolika koplje iz konjaničkog groba u Sv. Križu Brdovečkom (inv.br. MB-A-420, fotografiju ustupila Silvija Limani)

Grobni inventar danas se čuva u Muzeju Brdovec. U konjaničkome grobu pronađena su četiri željezna koplja, od kojih su dva listolika i dva izdužena. Željezno koplje inventarnog broja MB-A-420 (Slika 12) uska je i duga lista s naglašenim središnjim rebrom. Tuljac koplja je cilindričan i iste dužine kao list koplja. Željezno koplje inventarnog broja MB-A-421 duga je i

ovalna lista s izvučenim središnjim rebrom i cilindričnim tuljcem za nasad. Moglo bi pripadati tipu 8.3 prema Inall, no tuljac na ovome koplju je duži od samoga lista (Inall, 2009: 47). Željezna izdužena koplja inventarnih brojeva MB-A-422 (Slika 13) i MB-A-423 duga su i uska oblika s izraženim tuljcem za nasad na motku.¹ Najsličniji su tipovima od 9.4 do 9.6 prema Inall (Inall, 2009: 51).

Slika 13: Izduženo koplje iz konjaničkog groba u Sv. Križu Brdovečkom (inv.br. MB-A-422, fotografiju ustupila Silvija Limani)

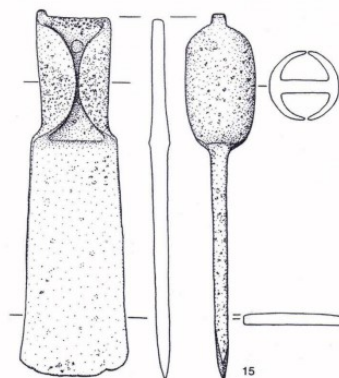
¹ Uvid u arheološku zbirku Muzeja Brdovec ustupila ravnateljica Silvija Limani.

4.2. SJEKIRE

Sjekire su kao arheološki nalazi u grobnim cjelinama starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske veoma zastupljene. Pojedine primjerke nalazimo u konjaničkom grobu u Sv. Križu Brdovečkom i Batini, dok su ostale sjekire pronađene u grupi Martijanec – Kaptol na nalazištima Kaptol – Čemernica, Kaptol – Gradci i Goričan.

4.2.1. Batina

Iako nije moguće rekonstruirati kontekst grobnih cjelina iz Batine (Metzner-Nebelsick, 2002: 28-31), potrebno je spomenuti pojedine primjerke sjekira iz Batine. Vjeruje se da je jedna brončana sjekira s ručicama bila dio grobnog inventara, no o ostalim nalazima iz ove grobne cjeline ne možemo govoriti. Sjekira s ručicama dugačka je 14,2 centimetara, široka od 2 do 4 centimetara i djelomično je heksagonalnog poprečnog presjeka (Metzner-Nebelsick 2002: 611). Željezna sjekira sa zaliscima pronađena u Batini (Slika 14) najjugoistočniji je nalaz tzv. tipa Hallstatt, koji se inače često pronalazi u Austriji i Sloveniji (Metzner-Nebelsick, 2002: 386; Mayer, 1977: 167). Željezna blago trapezoidna sjekira s ručicama spominje se kao dio još jedne grobne cjeline (Metzner – Nebelsick, 2002: 608). Analogije ovom tipu sjekire pronađene su u Hallstattu, Kleinkleinu i Stični (Wesse, 1990: 199). Posljednji primjerak iz Batine je brončana sjekira s tuljcem za nasad, koja je na žalost izgubljena. Analogije nalazimo na lokalitetu Pécs-Jakabhegy (Metzner-Nebelsick, 2002: 386). Zbog nedostatne dokumentacije nije moguće izvršiti usporedbu ovih sjekira s ostalim grobnim cjelinama sjeverne Hrvatske.

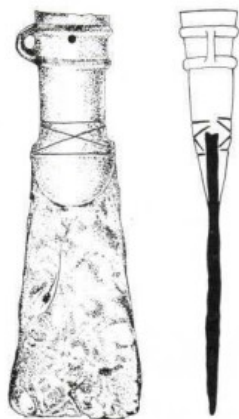
Slika 14: Željezna sjekira sa zaliscima iz Batine (Wesse 2002: T. 20, 15)

4.2.2. Kaptol – Čemernica

Osim nalaza željeznih koplja, koji su spomenuti u prethodnom poglavlju, na lokalitetu Kaptol – Čemernica pronađene su i bojne sjekire koje su bile dio inventara grobova ratnika pod tumulima IV, VII i VIII (Potrebica, 2009: 102). U grobu 1 grobnog humka IV uz bogatu ratničku i ukrasnu opremu ustanovljen je i nalaz sjekire s brončanim tuljcem za nasad s ušicom i željeznom sječivom dužine 19 centimetara (Slika 15) (Vejvoda i Mirnik, 1971: 192). Željezno sječivo zakucano je na lijevani tuljac trima zakovicama. Na vrhu brončanog tuljca nalaze se dva plastična rebra, a na njih se nastavlja ušica. Površinu ispod gornjeg rebra krasi kružne perforacije sa svake strane tuljca, dok se na dnu samoga tuljca primjećuje urezani ukras u obliku slova X koji je omeđen vodoravnim paralelnim urezima (Potrebica i Rakvin, 2019: 59). Za sada je ovo jedinstven primjerak te jedan od najstarijih predmeta u tumulu IV. Svojim je ukrasnim motivima i oblikom poistovjećivana s primjercima u Italiji i Sloveniji. B. Teržan pretpostavlja lokalno podrijetlo sjekire ovog tipa s određenom sličnošću etruščanskim sjekirama iz 8. i 7. stoljeća prije Krista. Podrijetlo možemo tražiti i na području Karpatske kotline zbog analogija sa sjekirama tipa Pécs, no s obzirom da je ovaj bimetalni primjerak jedinstven možda je ipak nastao u lokalnim radionicama (Potrebica i Rakvin, 2019: 44-45; Teržan, 1990: 45–46).

U grobu 1 tumula VII na lokalitetu Kaptol-Čemernica pronađene su, uz već spomenuta koplja, tri bojne sjekire. Radi se o dvije željezne sjekire s tuljcem za nasad i jednoj željeznoj plosnatoj sjekiri s ručicama. Željezne sjekire s tuljcem za nasad razlikuju se u dimenzijama: veća je dugačka 27 centimetara, dok je manja dužine 18,5 centimetara (Vejvoda i Mirnik, 1973: 603). Pojava drugog tipa sjekira uz sjekiru s ručicama ne treba čuditi, no možemo se zapitati kakvu je onda funkciju zaista imala sjekira s ručicom. Željezna sjekira s ručicama prema A. Wesse pripada tipu III1 A,2 i blago je trapezastog oblika (Wesse, 1990: 199, T.25).

Posve uništen i izravan tumul broj VIII također je iznjedrio dvije željezne sjekire s tuljcem za nasad. Uz željezne sjekire pronađena je i konjska oprema, brončani iskucani lim, dvije brončane karičice, dvije oštrice željeznih noževa, dvije željezne pločice i tri fragmentirana željezna koplja (Vejvoda i Mirnik, 1971: 196-197).

Slika 15: Sjekira s brončanim tuljcem za nasad i željeznim sječivom iz tumula IV s lokaliteta Kaptol – Čemernica (Vejvoda i Mirnik 1971: T. V. 6)

4.2.3. Kaptol – Gradci

Kako je već navedeno, osim što su pronađeni nalazi željeznih kopalja, ovaj lokalitet obiluje i nalazima bojnih sjekira. Sjekire su pronađene u tumulu 1, tumulu 2, tumulu 6 i tumulu 10 (Potrebica, 2013: 71-72). Željezna sjekira s ručicama iz tumula 1 otkrivena je uz keramičke posude, brončanu fibulu sa zadebljanjem na luku, brončanim privjescima, pršljencima i željeznim nožićem (Potrebica i Pavličić, 2011: 3). Porijeklo brončane dvopetljaste fibule sa zadebljanjem na luku možemo potražiti na alpskom prostoru, a pojedine analogije poznate su iz Fröga (Potrebica, 2009: 494). Ovaj tip željezne sjekire s ručicama uobičajen je za područje istočnog halštatskog kruga. Međutim, u ovoj grobnoj cjelini pokopana je ženska pokojnica iz 7. stoljeća prije Krista, stoga ovaj grob nećemo sagledavati kao ratnički ukop, a sjekira je vjerojatno u funkciji statusnog simbola (Potrebica, 2013: 102; 107).

Nadalje, od nalaza iz tumula 2 ističu se dvije željezne strelice, željezne perle, bogato keramičke posude i željezna sjekira sa zaliscima (Slika 16) (Potrebica i Pavličić, 2011: 10). Željezna bojna sjekira sa zaliscima pripada tipu Hallstatt (Mayer, 1977: 167) te dotiče najistočniju točku rasprostiranja. Posebnost sjekire je što je ukrašena numeričkim simbolom rimskog broja XIII. Značenje simbola još uvijek nije poznato, no možemo pretpostaviti da se radi o radioničkoj ili trgovačkoj oznaci (Potrebica, 2013: 103; Egg, 1996: 57-61). Ista varijanta sjekire s veoma sličnom oznakom pronađena je na lokalitetu Legen (Vinski-Gasparini, 1987: slika 11.5).

Slika 16: Željezna sjekira sa zaliscima iz tumula 2 s nalazišta Kaptol – Gradci (Potrebica, 2013: 103)

Kao najbogatiji kneževski grob u Hrvatskoj ističe se tumul 6, u kojemu su pronađena i dva para bojnih sjekira: sjekira s tuljcem za nasad, sjekira sa zaliscima i dvije sjekire s ručicama (Potrebica, 2009: 495). Željezna sjekira s ručicama i željezna sjekira s tuljcem za nasad pronađene su u istoj skupini nalaza. Dok se sjekira s ručicama veže uglavnom uz rani halštat, drugi tip sjekire karakterističniji je za kasnu fazu, no obje varijante pronalaze se i izvan tih datacija. Plosnata sjekira s ručicama od željeza (Slika 17) u gornjem je dijelu sužena i polukružno oblikovana. Sačuvana je samo jedna ručica. Željezna sjekira s tuljcem za nasad ovalna je oblika, a unutrašnjost je ispunjena ostacima drveta. Oštrica sjekire je ravna i stanjena (Pavličić i Potrebica, 2013: 18, kat.br. 1 i kat.br.2). Drugi par sjekira (željezna sjekira s ručicama i sjekira sa zaliscima) neće biti opisan jer još nisu pobliže objavljene (Potrebica, 2013: 72).

Slika 17: Željezna plosnata sjekira s ručicama iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 28, kat. br. 1.)

Tumul 10 imao je grobnu komoru s dromosom. U njemu je pronađen standardan komplet navalnog naoružanja: dva koplja, željezna sjekira s ručicama i brončana sjekira sa zaliscima. Brončana sjekira sa zaliscima (Slika 18) ima oznaku načinjenu urezivanjem (Potrebica, 2009: 495). U gornjem dijelu sjekira je sužena, dok je donji dio lagano proširen. Oštrica je polukružna.

Slika 18: Brončana sjekira sa zaliscima iz tumula 10 s nalazišta Kaptol - Gradci (Fotografija preuzeta iz predavanja prof. dr. sc. Hrvoja Potrebice)

4.2.4. Goričan

Iako nekropola Goričan nije u cijelosti objavljena, u literaturi se spominju nalazi željeznih sjekira u tumulima IV i VI. U tumulu IV pronađena je keramika, zavnuti nož, pektoral i željezna sjekira s ručicama blago trapezastog oblika, koja se može datirati u ranu fazu halštata (Vinski – Gasparini 1987: 5-7, T. XXI; Wesse, 1990: 167).

Tumul VI sadržavao je jedno željezno koplje, zavnuti nož, kotlić sa sačuvanim križnim atašama i željeznu sjekiru sa zaliscima (Slika 19). Zavnuti željezni nož datira grobnu cjelinu u horizont 2 grupe Martijanec – Kaptol (Gabrovec, 1987: 199). Željezna sjekira sa zaliscima slična je sjekiri iz tumula 2 lokaliteta Kaptol – Gradci, a također pripada tipu Hallstat (Mayer, 1977: 167). Oštrica sjekire je ravna i lagano zaobljena. Jedan zalistak bolje je sačuvan od drugog.

Slika 19: Željezna sjekira sa zaliscima iz tumula VI u Goričanu (Gabrovec, 1987: T.XXII.6)

4.2.5. Sv. Križ Brdovečki

U već spomenutom konjaničkome grobu iz Sv. Križa Brdovečkog je, uz ostale prestižne grobne priloge, pronađena i jedna željezna sjekira (Slika 20). Opis sjekire nije dodatno objavljen (Škoberne, 2004a: 162-170). Međutim, željezna sjekira iz konjaničkog groba čuva se u Muzeju Brdovec pod inventarnim brojem MB-A-425. Izdužena je oblika i prema tipologiji pripada tipu sjekire s tuljcem za nasad. Gornji, usadni dio veoma je fragmentiran. Tuljac za nasad ovalna je oblika. Donji dio sjekire proširen je, a oštrica je stanjena i polukružna.²

Slika 20: Izdužena sjekira iz konjaničkog groba (inv.br. MB-A-425, fotografiju ustupila Silvija Limani)

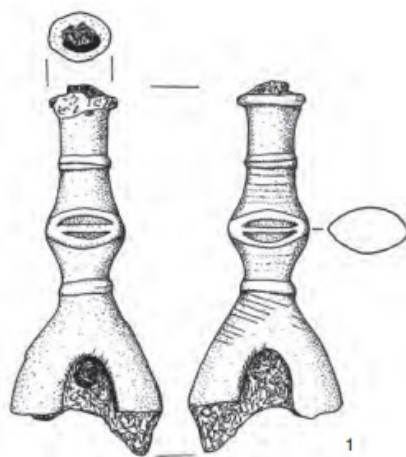
²Uvid u arheološku zbirku Muzeja Brdovec ustupila ravnateljica Silvija Limani.

4.3. MAČEVI

U sjevernoj Hrvatskoj iz razdoblja halštatske kulture možemo izdvojiti četiri mača: mač tipa Möringen iz Draganića, bimetalni mač iz Batine, mač tipa Kostel i mač nepoznatog tipa s lokaliteta Kaptol-Gradci. Iako je mač tipa Möringen slučajan nalaz, bez odgovarajuće grobne cjeline, smatra se da je možda bio dio razorenog grobnog inventara (Vinski-Gasparini, 1970), stoga će ukratko biti uklopljen u ovaj rad.

4.3.1. Batina

Iz Batine je poznat primjerak bimetalnog mača s brončanom punokovinskom drškom i željeznom oštricom iz 9. stoljeća prije Krista (Potrebica, 2013: 101). Mač potječe iz incineracijskih grobova s tipom Deinsdorf igli (Metzner-Nebelsick, 2002, T. 19.1), no kako je već spomenuto u prijašnjim poglavljima, nedostaje dokumentacija kojom bi mogli utvrditi točne grobne cjeline iz Batine. Mač je poprilično fragmentiran. A. Harding ovaj tip mača prema obliku drške datira na sam kraj kulture polja sa žarama i svrstava ga u tip mačeva s okruglim balčakom. Nagađa da je vrh balčaka mača bio okrugao i izrađen od organskog materijala jer nedostaje. Slične mačeve sa željeznim sječivima nalazimo u Beogradu i Chauchitsi (Harding, 1995: 84-85). Analogije ovome maču pronalaze se na lokalitetima Hide u Rumunjskoj, Črnoplju u Rodanu, Rivoliu (Müller-Karpe, 1961: 119) i Škocjan – Mušja jama (Harding, 1995: 84).

Slika 21: Drška mača iz Batine (Metzner-Nebelsick, 2002: T.19, 1)

4.3.2. Kaptol – Gradci

Bogatstvu ratničke opreme iz tumula 6 na lokalitetu Kaptol – Gradci nedvojbeno pridonose nalazi dvaju mačeva. Za sada možemo reći kako je tumul 6 jedini dostatno dokumentirani grob halštatskog razdoblja s nalazima mačeva na području Hrvatske (Pavličić i Potrebica, 2013: 19). Brončani mač (Slika 21) otkriven je u jugozapadnoj skupini predmeta iz tumula, uz brončane razvodnike i privjeske, dvije željezne sjekire, željeznu konjsku opremu i keramičke posude. Drška ovoga mača i dijelovi njegovih korica otkriveni su u brončanoj situli u istome tumulu. Mač je dugačak 50,6 centimetara i širok 4 centimetara te ima blago proširenu dršku profiliranih rubova. U gornjem dijelu drška se grana u dva dijela. Vidljive su i dvije zakovice na samome ramenu mača. Sječivo je brončano i po sredini se širi, dok je pri vrhu suženo. Središnje rebro je vidljivo i pravokutna je presjeka. Korice mača, koje su sačuvane u ulomcima, načinjene su od brončane žice i punog lima u obliku stošca te organskog materijala. Mač je poprilično loše lijevan, a u leguri ima veliku koncentraciju olova, što je svojevrsna anomalija (Pavličić i Potrebica, 2013: 14; 20; kat. 6; 30). Prema tipologiji mač možemo svrstati u tip Kostel, tip mača s jezičcem. Ovaj mač najsjeverniji je primjerak tipa Kostel, čija je rasprostranjenost karakteristična za područje Dalmatinske zagore i zapadnog Balkana u vrijeme 10. ili 9. stoljeća prije Krista. Zanimljivo je što je mač pronađen u grobnoj cjelini iz halštatskog razdoblja, dakle stariji je gotovo 200 godina od samog pokojnika. Zbog toga ovaj mač možemo smatrati statusnim simbolom (Potrebica, 2013: 100-101). Analogiju mača tipa Kostel pronalazimo u ostavi Grepci kod Livna (Marijan, 1995: 51-53), no za sada je tumul 6 jedina sigurna grobna cjelina s nalazom ovog tipa mača.

Slika 22: Brončani mač s koricama iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 19)

Željezni mač nepoznatog tipa iz tumula 6 (Slika 22) pronađen je na sjeveroistočnome djelu komore, uz tri željezna koplja, dvije željezne sjekire, bronzane razvodnike, željeznu konjsku opremu, željeznu pojasnu garnituru i kameni brus. Mač još nije konzerviran i detaljno objavljen, (Pavličić i Potrebica, 2013: 13; 19), no pretpostavlja se da je ovo za sada najstariji željezni mač u Hrvatskoj. Uz njega su pronađene veoma oštećene korice i mehanizam za vješanje o pojas. Sječivo mača se prema sredini širi, dok je kod vrha stanjeno. Rame mača je lagano izbočeno. Vjerojatno pripada mačevima s jezičcem. Prema svemu navedenome možemo reći da je grob iz tumula 6 vjerojatno bio dvojni kneževski ukop dva ratnika, što bi bilo jedinstveno za područje Europe (Potrebica, 2013: 101; 72). O tome svjedoče dva para sjekira, više vrhova kopalja, dva mača, dvije konjske opreme i ostali arheološki nalazi iz tumula.

Slika 23: Željezni mač iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Potrebica, 2019: 497)

4.3.3. Draganić

Mač tipa Möringen s punokovinskom drškom iz sela Draganići kod Karlovca slučajan je nalaz i najjužniji primjerak ovog tipa, a datira u drugu polovicu 9. ili 8. stoljeće prije Krista (Škoberne, 2004: 154). Pronađen je 1966. godine prilikom oranja padine brežuljka. Uz njega nije otkriven drugi arheološki materijal, a njegov arheološki kontekst i dalje nam ostaje nepoznat. Mač je možda pripadao ostavi, no mogao je biti i žrtveni ili kulturni predmet. Međutim, K. Vinski Gasparini smatra da je mač pripadao već prije uništenom grobu. Mač je izrađen od bronce, a sječivo dužine 48 centimetara ima istaknuto središnje rebro. Punokovinski držak dugačak 9,5 centimetara ukrašen je trbušastim proširenjem s rebrastom izbočinom, koja je s gornje i donje strane omeđena rebrastim trakama. Vrh drška je gladak i neukrašen, a sam držak proširen je pri dnu u dugačka krilca koja nalikuju na svojevrstu nakrsnicu (Vinski-Gasparini, 1970: 3). Porijeklo ovog tipa je na području Švicarske, istočne Francuske i jugozapadne Njemačke, no rijetko se nalazi na našem području (Vinski-Gasparini, 1973: 157). Prema podjeli H. Müller-Karpea, ovaj mač pripada varijanti I, koja je vjerojatno izrađivana u radionicama

jugozapadne Njemačke, a granica rasprostranjenosti je na zapadu do obale Rajne, a na istoku do Odre i Visle (Vinski-Gasparini, 1970: 4-5). Mač tipa Tachlovice iz Gornjeg Vrhpolja u Stični najbliža je analogija maču iz Draganića (Ložnjak Dizdar, 2009: 180). Još jedan mač tipa Möringen pronađen je i u tumulu u Gornjoj Radgoni (Pahič, 1966: 124-125). S obzirom da je ovo slučajan nalaz, ne možemo govoriti o pripadajućoj grobnoj cjelini, no grobovi s mačevima ovog tipa nisu česti (Ložnjak Dizdar, 2009: 181).

Slika 24: Mač tipa Möringen iz Draganića (Škoberne, 2004: 158)

4.4. VRH STRELICE

Željezne strelice rijedak su nalaz navalnog halštatskog oružja na području sjeverne Hrvatske. Za sada možemo nabrojati tek dva nalazišta s nalazima vrhova strelica: Kaptol – Gradci i Jalžabet. Oba pripadaju grupi Martijanec – Kaptol. Uz strelice su vjerojatno bili priloženi i luk te tobolac za strelice, koji zbog propadanja organskog materijala danas nisu sačuvani.

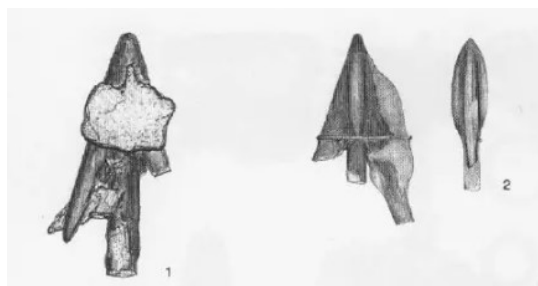
Valja spomenuti i dvije strelice iz tumula V na nekropoli Kaptol – Čemernica, no zbog izrazito ženske grobne cjeline ovaj grob neće biti uvršten u rad. Također, tumul je bio i opljačkan pa nam nedostaje točan arheološki kontekst ukopa (Potrebica, 2013:107).

4.4.1. Kaptol – Gradci

Na nalazištu Kaptol – Gradci tijekom istraživanja od 2001. do 2003. pronađen je i arheološki istražen tumul 2. Tumul je sadržavao spalište, a u njega je ukopan vjerojatno muški pokojnik s bogato ukrašenim keramičkim posudama, jednom željeznom perlom, željeznom bojnom sjekirom sa zaliscima i dvije željezne strelice. Grobna cjelina datira u razdoblje Ha C1 (Potrebica, 2009: 495). Strelice su dvokrline s trnom za nasad.

4.4.2. Jalžabet

U paljevinskome grobu konja iz Jalžabeta, uz već spomenuto koplje, pronađeno je i mnoštvo koštanah i metalnih strelica. Od materijala iz tumula II (Slika 24) svakako treba izdvojiti predmete koji su karakteristični za skitske utjecaje: pločice ljuskastoga oklopa, trobridne strelice i lijevani privjesci. Valja spomenuti i strelice s dvama krilcima i pločicom za nasad načinjene od koštanog materijala. Pronađeno ih je minimalno sedam. Ukrašene su većim i manjim koncentričnim krugovima urezivanjem s crnom inkrustacijom (Šimek, 2004: 114, kat. 26), možda bitumenom, te imaju kulturni karakter zbog toga što kao oružje nisu mogle biti toliko učinkovite. Sličan nalaz, iako veoma fragmentiran, nalazimo na lokalitetu Sopron-Krautacker, a analogije s ukrasom koncentričnih kružnica pronalazimo u Százhalombatti i Atenici (Šimek, 1998: 501-508).

Slika 25: Primjerci željeznih strelica iz tumula II u Jalžabetu (Šimek, 1998: Abb.13, 1-2)

Uz željezne trobridne strelice pronađene su i željezne dvokrilne te željezna strelica širokog lista (Slika 25). Trobridne željezne strelice s tuljcem za nasad pripadaju skitskom kulturnom krugu 6. stoljeća prije Krista. Na području istočnoalpskog kruga trokrilne strelice u kombinaciji s dvokrilnim strelicama nisu toliko neobična pojava. Međutim, vrhovi dvokrilnih koštanih strelica nisu uobičajeni za ovo razdoblje, a analogije nalazimo u grobovima lokaliteta Sopron-Krautacker i Hochdorf (Šimek, 1998: 501-508).

Slika 26: Nalazi iz tumula II u Jalžabetu (Šimek, 2004: 113)

Važno je za spomenuti kako su 2019. godine vršena arheološka istraživanja na obližnjem tumulu Gomila u Jalžabetu. Pronađeni arheološki materijal veoma je srodan s arheološkim materijalom iz tumula II, a radi se o bronzanim privjescima, ukrašenim koštanim predmetima, defenzivnom i ofenzivom metalnom naoružanju, i sl. Međutim, arheološki predmeti još nisu konzervirani i objavljeni, stoga tumul Gomila neće biti uklopljen u ovaj rad, a o njemu će se detaljnije moći govoriti tek u budućnosti (Kovačević, 2020: 153-156).

5. RASPRAVA

Nakon pregleda arheoloških nalaza navalnog oružja iz razdoblja starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj, potrebno je ukazati na nekoliko činjenica. Ovo poglavlje predodređeno je za kratku raspravu o načinu samih ukopa spomenutih u radu te o koncentraciji pojedinog tipa navalnog oružja na području sjeverne Hrvatske i njihovoj rasprostranjenosti u Europi. Rezultati koje ću iznijeti u radu obrađeni su u programu za deskriptivnu statistiku SPSS, dok su karte rasprostranjenosti pojedinih tipova preuzete iz relevantne literature.

H. Härke ističe način pokopavanja, grobnu arhitekturu, oblik groba i grobne priloge kao arheološke podatke koji svjedoče o mišljenju i društvenoj ideologiji zajednice koja je pokapala pokojnika (Härke, 1993: 142). U razdoblju starijeg željeznog doba standardni način ukopa na području halštatske kulture bio je grob pod tumulom. Katkad su nekropole pod tumulima bile rodovske ili klanske s višestrukim ukopima, a ponekad su nekropole izdvojene po kronologiji, spolu ili društvenoj hijerarhiji. Međutim, nisu svi članovi ondašnjih zajednica bili ukapani pod tumule, već samo pojedinci s privilegiranim društvenim statusom. To se može potkrijepiti jako malim brojem pokojnika u tumulima i izradom monumentalnih grobnih komora u kojima su priloženi prestižni grobni prilozi. Postavlja se pitanje što se dogodilo sa svim ostalim članovima zajednice, a zanimljiv je i vidljiv nedostatak dječjih ukopa. Na to pitanje možda će nam odgovoriti buduća arheološka istraživanja, no danas svakako možemo reći da su se pod tumule ukapali vođe zajednice, koji su bili i muškog i ženskog spola. Za zajednicu je od posebne važnosti bilo spremati dostojanstven ukop i priložiti izuzetan grobni inventar koji će pojedince pratiti u zagrobni život (Potrebica, 2013: 191-192; Gabrovec, 1999: 151-152).

Incineracija je bila dominantni ritus na području grupe Martijanec – Kaptol. Pokojnik je bio spaljen na lomači u svojoj punoj nošnji, koja je katkad uključivala defenzivno i ofenzivno oružje te konjsku opremu. Ponekad je ratnička oprema bila priložena u grob bez vidljivih znakova paljevine. Lomača se nalazila na mjestu gradnje tumula ili na nekome drugom mjestu. Spaljeni ostaci pokojnika mogli su biti položeni u tkaninu ili vreću od organskog materijala i potom u grobnu komoru. Drugi način bio je polaganje spaljenih ostataka s ili bez priloga u urnu, koja je ponekad bila pokrivena drugom posudom (Šimek, 2004: 110; Potrebica, 2019: 494). Katkad je u svrhu pogrebnog rituala bila izgrađena grobna konstrukcija, najčešće komora od drveta obzidana kamenjem. Kod više primjeraka prisutan je i dromos, odnosno ulazni hodnik, čiji je ulaz mogao ostati vidljiv nakon posipavanja samoga humka. Najpoznatiji primjerci takvih grobnih konstrukcija mogu se pronaći na nalazištima Kleinklein, Pivola i Süttö (Egg,

1996: 6-10), a u Hrvatskoj su uočeni na lokalitetima Jalžabet (tumul II), Kaptol – Čemernica (tumuli III i IV) i Kaptol – Gradci (tumuli 10 i 15). U tumulima je uglavnom bio pokopan jedan pokojnik, osim pojedinih izuzetaka kada je riječ o istovremenim ukopima ili primjerima gdje su grobni prilozii položeni na različita mjesta (Potrebica, 2013: 194). Posebno su zanimljivi i ukopi konja u tumulu II na nalazištu Jalžabet i u konjaničkom grobu u Sv. Križu Brdovečkom. Konji su vrlo vjerojatno bili žrtvovani kako bi pratili ratnike u zagrobni život. U halštatskome razdoblju imali su veoma važnu ulogu u kulturnom i svakodnevnom životu (Potrebica, 2013: 159-161). U slučaju tumula II na Jalžabetu ukop je vjerojatno bio simbolične prirode za ratnika koji je stradao izvan naselja s obzirom da nisu pronađeni ljudski ostaci.

S druge strane, u kulturnim grupama Dalj i Budinjak prisutna je inhumacija pokojnika. Na budinjačkoj nekropoli prisutno je čak 10 načina ukopa, no u tumulu 139, koji je dio ovoga rada, primijećeno je inhumacijsko ukapanje (Škoberne, 2004: 140-144). Vjeruje se da je posljedica raznolikosti ukopa kontinuirano vremensko trajanje naselja i nekropole od 10. do 6. stoljeća prije Krista te srodnosti i kontakti s ljubljanskom grupom kulture polja sa žarama i željezodobnom dolenskom grupom, koje su teritorijalno vrlo bliske. Napuštanje incineracijskog načina ukopa i postupno uvođenje inhumacije kronološki se može pripisati razdoblju prijelaza kasnog brončanog u starije željezno doba, što se vremenski izjednačuje fazi ljubljanske grupe Ljubljana IIb-IIIa i dolenskom horizontu Podzemelj (Želja Želle, 2002: 2-5). Inhumacijsko ukapanje pokojnika i konja prisutno je i na nalazištu Sv. Križ Brdovečki (Škoberne, 2004: 166-170). Daljska kulturna grupa upotrebljavala je i inhumaciju i incineraciju. Primjerice, na nekropoli Vukovar – Lijeva bara pronađeno je 101 incineracijskih i tek 9 inhumacijskih grobova. Inhumacija se u daljskog grupi pojavljuje u drugoj polovici 8. stoljeća prije Krista, vjerojatno balkanskim utjecajem. Zanimljivo je što je navalno oružje pronađeno upravo u inhumacijskim grobovima 210 i 269 na lokalitetu Vukovar – Lijeva bara. O ritusu i groblju na nalazištu Batina ne možemo detaljno dogovoriti zbog uništavanja nalazišta i nedostatne dokumentacije (Šimić, 2004: 50-56). No, u Batini su dokumentirani ostaci grobnih humaka. Prema Metzner – Nebelsick, u daljskoj grupi vidljiva je manja koncentracija metalnih priloga u incineracijskim grobovima, dok je za inhumacijske grobove obrnuto (Metzner-Nebelsick, 2002: 198). Razlika između navedenih lokaliteta je u tome što se na nalazištima grupe Martijanec – Kaptol i na nalazištu Budinjak, te vjerojatno i Sv. Križ Brdovečki, javljaju ukopi pod tumulima, a na nalazištu Vukovar – Lijeva bara prisutno je ukapanje u ravnim grobovima. Prema prikupljenim podacima (Tablica 1), zastupljenost incineracije u grobovima s navalnim oružjem starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske je 65%, dok je

inhumacija zastupljena s 25%. Preostalih 10% predstavljaju nalazišta Batina i Draganić, za koje nemamo podatke o grobnim cjelinama.

Nalazište	Tumul/grob	Ritus	Koplja	Sjekire	Mač	Strelice	Kulturna skupina
Batina	?	?	5	4	1	0	Dalj
Budinjak	T139 G6	Inhumacija	1	0	0	0	Budinjak
Budinjak	T139 G4	Inhumacija	1	0	0	0	Budinjak
Draganić	?	?	0	0	1	0	Budinjak
Goričan	TVI	Incineracija	1	1	0	0	Martijanec-Kaptol
Goričan	TIV	Incineracija	0	1	0	0	Martijanec-Kaptol
Jalžabet	TII	Incineracija	1	0	0	10+	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Čemernica	TIV	Incineracija	3	1	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Čemernica	TVII	Incineracija	3	3	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Čemernica	TVIII	Incineracija	3	2	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Čemernica	TX	Incineracija	3	0	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Čemernica	TXII	Incineracija	3	0	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Gradci	T6	Incineracija	5	4	2	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Gradci	T10	Incineracija	3	2	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Gradci	T14	Incineracija	2	0	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Gradci	T1	Incineracija	0	1	0	0	Martijanec-Kaptol
Kaptol-Gradci	T2	Incineracija	0	1	0	2	Martijanec-Kaptol
Sv. Križ Brdovečki	KG	Inhumacija	4	1	0	0	nedefinirano
Vukovar-Lijeva bara	G210	Inhumacija	1	0	0	0	Dalj
Vukovar-Lijeva bara	G269	Inhumacija	1	0	0	0	Dalj

Tablica 1: Popis nalazišta i grobova s pridruženim brojem pronađenog navalnog oružja, kulturnom skupinom i grobnim ritusom

U tablici 2 prikazan je popis nalaza grobnih cjelina s navalnim oružjem na području sjeverne Hrvatske. Zbog nepoznatog grobnog konteksta, iz tablice su isključena arheološka nalazišta Batina i Draganić. Isključen je i ukop žene iz tumula 1 na nalazištu Kaptol-Gradci jer ukop nije ratničkog karaktera. Svakoj grobnoj cjelini pridružene su kategorije pronađenih nalaza u vidu koplja, sjekira, mačeva, strelica, noževa, kaciga, oklopa, knemida, konjske opreme (KO), ukrasnih predmeta (UP), keramičkog posuđa (KP) i brončanog posuđa (BP). Kao najbogatije grobne cjeline predstavljene u ovome radu s gotovo svim zastupljenim kategorijama možemo izdvojiti tumul IV s nalazišta Kaptol – Čemernica, tumul 6 s nalazišta Kaptol – Gradci i konjanički grob iz Sv. Križa Brdovečkog. Ratnici iz ovih grobnih cjelina pokopani su u rangu najvećeg društvenog statusa, s grobnim priložima ofenzivnog i defenzivnog naoružanja, konjske opreme, ukrasnih predmeta, bogato ukrašenih keramičkih posuda i nešto rjeđe brončanog posuđa. Upravo u tim kneževskim grobovima zastupljene su glavne značajke ratničkog identiteta, spomenute na početku rada: opremljenost oružjem i prestižnim

artefaktima, sudjelovanje u gozbama (keramičko i brončano posuđe), konjska oprema (i ukopi konja) te ukrašavanje tijela ukrasnim predmetima (Treherne, 1999; Rebay-Salisbury, 2016). Na nalazištu Kaptol – Čemernica možemo primijetiti visoku koncentraciju uvoznog defenzivnog naoružanja (tumul IV iumul X), dok je ofenzivno naoružanje uglavnom karakteristično za područje sjeverne Hrvatske. S druge strane, na nekropoli Kaptol – Gradci uočavamo nekoliko nalaza navalnog naoružanja u funkciji statusnih simbola. Bogatstvo grobnog materijala iz tumula 6 nalazišta Kaptol – Gradci ilustrira koncept „braće po oružju“, odnosno mogući dvojni ukop dva ratnika. Moguće je da su dva ratnika ukopana i pod tumulom IX na nekropoli Kaptol – Čemernica. Analogiju dvojnim ratničkim ukopima nalazimo u grobu 19 iz tumula VII u Novom Mestu (Egg, 1999). Konjska oprema relativno je česta u grobovima s navalnim oružjem, a pronalazi se u 8 od 17 grobnih cjelina. Nalazi konjske opreme i dijelova kola, ali i ukopi konja iz Sv. Križa Brdovečkog i tumula II u Jalžabetu, upućuju na važnost konjaničke komponente u svijetu halštatskih ratnika.

		Koplje	Sjekira	Mač	Strelica	Nož	Kaciga	Oklop	Knemide	KO	UP	KP	BP
Kaptol- Čemernica	TIV	X	X				X	X	X	X	X	X	
	TVII	X	X							X	X	X	
	TVII I	X	X			X				X	X	X	
	TIX	X				X				X	X	X	
	TXII	X										X	
Kaptol-Gradci	T2		X		X						X	X	
	T6	X	X	X		X	X	?		X	X	X	X
	T10	X	X			X						X	
	T14	X				X							
Goričan	TIV		X			X					X	X	
	TVI	X	X			X							X
Jalžabet	TII	X			X			X		X		X	
Budinjak (T139)	G4	X				X						X	
	G6	X					X			X	X	X	
Sv. Križ Brdovečki	KG	X	X				X			X	X	X	
Vukovar - Lijeva bara	G210	X										X	
	G269	X									X		

Tablica 2: Popis grobnih inventara u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj

U većini istraženih ukopa (14 od 17) pronađeno je i keramičko posuđe, često bogato ukrašeno. Potonje odražava koncept gozbovanja, koji je karakterističan upravo za zajednice u kojima su ratnici pri vrhu društva. Katkad posuđe pronađeno u grobnome kontekstu može biti grobni prilog, no u nekim slučajevima odražava pojedine pogrebne rituale koji su vršili pripadnici zajednice pri samome pogrebu (Potrebica, 2013: 117). Keramičke posude za gozbe uglavnom su veoma prestižne, karakterističnih oblika i ukrašene su posebnim resursima (broncom, kositrom, i sl.). No, ponekad na gozbu ukazuju i jednostavno izrađene keramičke šalice za piće. U ovome radu spominju se i dva ukopa s brončanim posuđem, a riječ je o već poznatom tumulu 6 s nalazišta Kaptol-Gradci i tumulu VI u Goričanu. Potonje još jednom dokazuje moć i bogatstvo kulturne grupe Martijanec – Kaptol. Standardni dio opreme ratnika bili su i noževi, a zastupljeni su na 8 od 17 lokaliteta. Međutim, s obzirom da su jednako zastupljeni i u ženskim grobovima, ne možemo ih izričito smatrati oznakom ratničke opreme (Potrebica, 2019: 492). Ukrasne predmete pronalazimo u 10 od 17 ratničkih grobova s navalnim oružjem. Pod potonje podrazumijevamo igle, metalne dijelove pojaseva i pojasne garniture, perle, fibule, bruseve, i sl. Budući da je svaki grob posebna cjelina sama po sebi, teško je za odrediti koji tipovi ukrasnih predmeta se najčešće pojavljuju uz navalno oružje. Međutim, možemo reći da se u nekoliko grobova uz navalno oružje pojavljuju brusevi i igle, koji također svjedoče o visokom statusu pokojnika. Porijeklo bruseva s brončanim drškama iz kaptolskih tumula vjerojatno je glasilačko. Smatra se da u jednom trenutku ovi predmeti gube svoj funkcionalni karakter čime postaju naznakom visokog društvenog položaja (Potrebica, 2013: 88).

Prema tablici 2, najzastupljenije navalno oružje u grobnim cjelinama je koplje, koje se često nalazi u paru s drugim kopljima i jednom ili više sjekira. Jedine grobne cjeline bez koplja su tumul 2 iz nekropole u Kaptol-Gradcima i tumul IV u Goričanu. S obzirom da se na nekropoli u Goričanu relativno rijetko pronalaze metalni nalazi, ne treba čuditi što je u tumulu IV priložena samo željezna sjekira. Analizom arheoloških nalaza kopalja u sjevernoj Hrvatskoj možemo zaključiti da je najzastupljeniji tip željezno koplje listolika oblika, najčešće uskog dugog lista s naglašenim središnjim rebrom. Željezna koplja listolika oblika široko su rasprostranjena na području istočnog halštatskog kruga. Često se pojavljuju u paru i različitih su duljina. Veoma bogati ratnički grobovi sadrže više od dva koplja, a u Kröllkogelu je pronađeno čak šest. U dolenskoj skupini pojavljuju se od kronološkog stupnja Podzemelj 2 (Potrebica i Rakvin, 2019: 45). Tuljac vrha koplja je često dugačak, cilindričnog ili okruglog presjeka. Na nekoliko nalazišta (Kaptol – Gradci, Budinjak) sačuvani su i ostaci drveta od motke u tuljcu. Koplja su se na motku uglavnom zakucavala zakovicama. Zanimljiv je

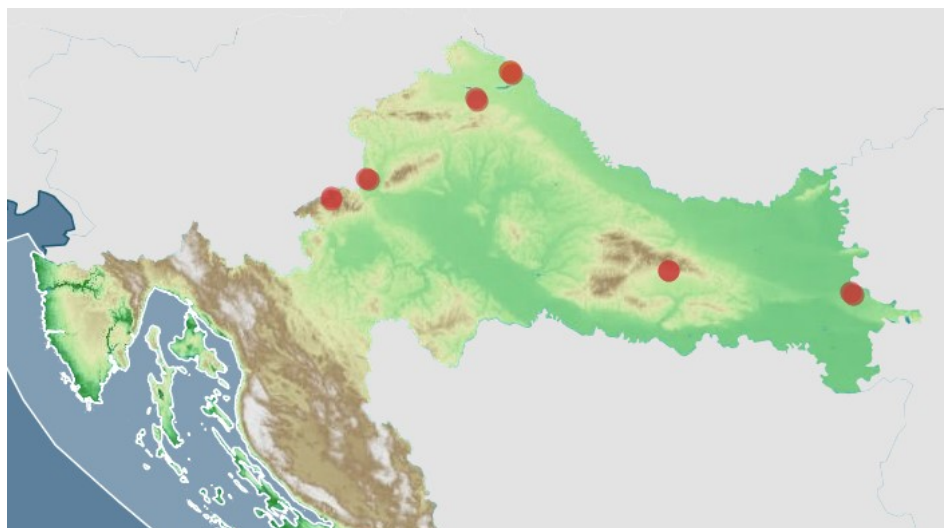
primjerak masivnog koplja dugog simetričnog ovalnog lista s naglašenim središnjim rebrom iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci, koji je možda ipak bio u službi statusnog simbola, a ne napadačkog oružja. Paralele su uočene na nekropoli Novo Mesto i u tumulu IV na nekropoli Kaptol – Čemernica, gdje je jedno veće koplje također pronađeno uz dva manja, kao i u tumulu 6 (Pavličić i Potrebica, 2013: 29). Koplja su čest nalaz u grobovima na jugoistočnoalpskom prostoru još od mlađe faze kulture polja sa žarama. U stupnju Ha C željezna koplja su većinom rasprostranjena u srednjoj Europi i na sjeverozapadnome Balkanu (Foltiny, 1961: 288). Koplja iz grobova na nekropoli Vukovar – Lijeva bara mogu se usporediti s nalazima iz tumula 1 i 7 u Pécs Jakabhegyju i tumulu II u Mojsinju (Metzner-Nebelsick, 200: T.124; Nikitović i sur, 2002: 99-100). Valja spomenuti i nalaze pet željeznih vrhova kopalja iz Batine, no zbog nepoznatog arheološkog konteksta ne možemo ih uvrstiti u analizu.

	KOPLJE	
KAPTOL – ČEMERNICA	T IV	3
	T VII	3
	T VIII	3
	T IX	3
	T XII	3
KAPTOL – GRADCI	T 6	5
	T 10	3
	T 14	2
GORIČAN	T XI	1
JALŽABET	T II	1
SV. KRIŽ BRDOVEČKI	KG	4
BUDINJAK	T 139/4	1
	T 139/6	1
VUKOVAR – LIJEVA BARA	G 210	1
	G 269	1

Tablica 3: Učestalost koplja u grobovima s navalnim oružjem

Analizom nalaza vrhova kopalja iz ovoga rada možemo zaključiti da su sva spomenuta koplja izrađena od željeza. U šest grobova prisutno je po jedno željezno koplje (40 %), dok je u drugih šest grobova pronađeno po tri željezna koplja (40%). Izdvojen je tek jedan grob s dva željezna koplja (6,7%) te jedan grob s četiri željezna koplja (6,7%). U tumulu 6 nalazišta Kaptol – Gradci pronađeno je čak pet željeznih koplja (6,7%), što ga čini kneževskim ukopom s najvećim brojem koplja u sjevernoj Hrvatskoj. Zanimljivo je što su ukopi s jednim željeznim kopljem, izuzev tumula XI u Goričanu i tumula II u Jalžabetu, inhumacijski. Ukopi s minimalno dva željezna koplja većinom su incineracijski, što svjedoči o tome da su pokojnici s najbogatijim halštatskim ratničkim inventarom uglavnom bili spaljeni. Većina pokojnika pokopana je sa standardnom ratničkom opremom istočnog halštatskog kruga: kombinacijom jednog ili više

kopalja i jedne ili više sjekira (Potrebica i Rakvin, 2019: 44-45). Prema tablici 2, u grobu s jednim ili više kopalja najčešće se pronalaze i sjekire, noževi, ukrasni predmeti te keramičke posude. U nešto manjoj mjeri zastupljeni su dijelovi konjske opreme, dok se defenzivno oružje (kacige, knemide, oklop), strelice, mačevi i brončano posuđe pronalaze veoma rijetko. To možemo pripisati i rijetkošću samih predmeta u arheološkome kontekstu uopće.

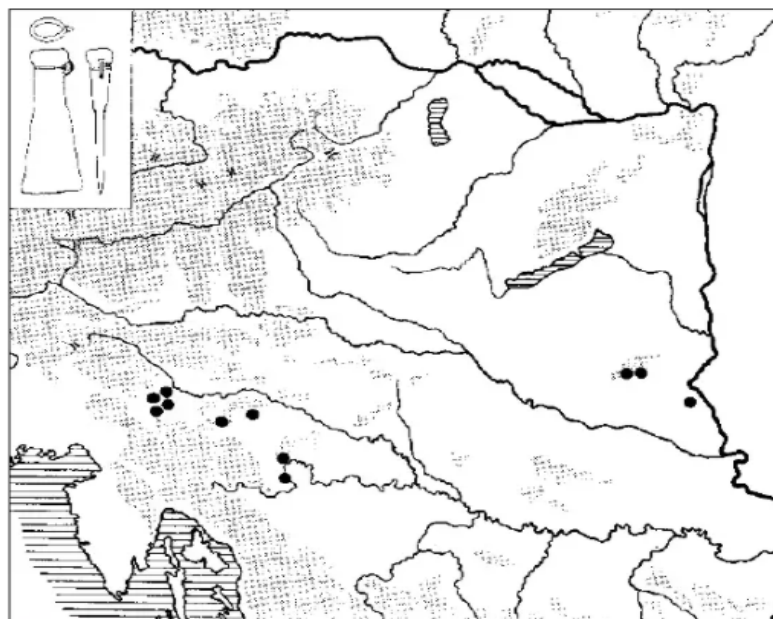
Karta 2: Rasprostranjenost koplja u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj

Ako se vratimo tablici 2, možemo uočiti da je sjekira drugo najzastupljenije navalno oružje u sjevernoj Hrvatskoj. Često se pronalazi uz drugi tip sjekire, jedno ili više kopalja, konjsku opremu, ukrasne predmete i keramičko posuđe. U šest grobova pronađena je jedna sjekira (54,5%). Po jedan par sjekira pronalazimo u dva groba (18,2%), dok su po dva para sjekira prisutna u jednome grobu (tumul 6, Kaptol – Gradci) i na nalazištu Batina (18,2%). Tri sjekire pronađene su u jednome grobu, u tumulu VII s nalazišta Kaptol – Čemernica (9,1%).

		SJEKIRA S RUČICAMA	SJEKIRA SA ZALISCIMA	SJEKIRA S TULJCEM ZA NASAD
BATINA		2	1	1
KAPTOL – ČEMERNICA	T IV			1
	T VII	1		2
	T VIII			2
KAPTOL – GRADCI	T 1	1		
	T 2		1	
	T 6	2	1	1
	T 10	1	1	
GORIČAN	T IV	1		
	T VI		1	
SV. KRIŽ BRDOVEČKI	KG			1

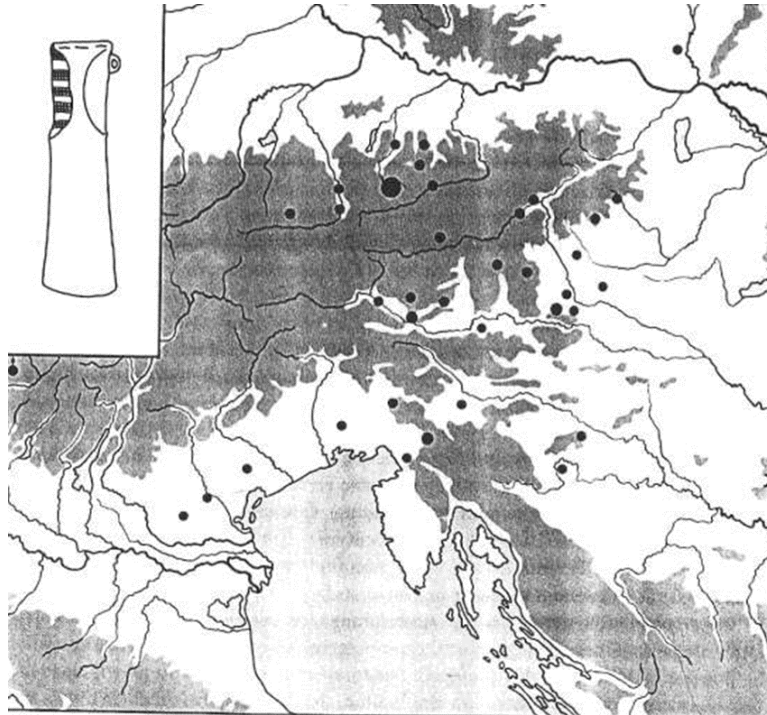
Tablica 4: Učestalost tipova sjekira u grobovima s navalnim oružjem

Kako je prikazano na tablici učestalosti tipova sjekira u grobovima sjeverne Hrvatske (Tablica 4), najzastupljeniji tipovi sjekira su sjekire s ručicama (8 primjeraka) i sjekire s tuljcem za nasad (8 primjeraka), dok sjekire sa zaliscima broje 5 primjeraka. Sjekire s ručicama najbrojnije su na lokalitetu Kaptol – Gradci, a na lokalitetu Kaptol – Čemernica velika je koncentracija sjekira s tuljcem za nasad. Sjekire iz ovoga rada uglavnom su izrađene od željeza, a brončane sjekire pronađene su u Batini (brončana sjekira s ručicama i brončana sjekira s tuljcem za nasad) i u tumulu 10 na nekropoli Kaptol – Gradci (brončana sjekira sa zaliscima). U tumulu IV na nekropoli Kaptol – Čemernica pronađen je jedini bimetalni primjerak sjekire: sjekira s brončanim tuljcem za nasad i željeznim sječivom. Na dnu tuljca sjekire urezan je oblik slova X koji je omeđen vodoravnim paralelnim urezima (Vejvoda i Mirnik, 1971: 192). Prema K. Vinski – Gasparini, ova sjekira jedan je od najstarijih predmeta u grobu te svjedoči o tradiciji kulture polja sa žarama. Brončane analogije pronalazimo na lokalitetima Ca'Morta, Gornja Radgona i Este (Vinski-Gasparini, 1987: 195). C. Metzner-Nebelsick smatra da ovaj primjerak, kao i brončana sjekira s tuljcem za nasad iz Batine, pripada slovenskim sjekirama tipa Pécs (Metzner-Nebelsick, 2002: 386). Potonji se tip razvio iz ranijih brončanih oblika na području Karpatske kotline. Međutim, zbog specifičnih odlika sjekira je vjerojatno lokalnog podrijetla (Potrebica i Rakvin, 2019: 45). Željezne sjekire s tuljcem za nasad rasprostranjene su često u grobovima u Sloveniji i južnoj Austriji (Stary, 1982: 38-39). Također, velika koncentracija ovog tipa vidljiva je i na području sjeverne Hrvatske, s primjercima na lokalitetima Kaptol – Čemernica, Kaptol – Gradci i Sv. Križ Brdovečki.

Karta 3: Rasprostranjenost sjekire s tuljcem za nasad tipa Pécs (Metzner-Nebelsick, 2002: 385)

Od ostalih brončanih sjekira ističe se brončana sjekira sa zaliscima i urezanom oznakom iz tumula 10 na nekropoli Kaptol – Gradci (Potrebica, 2009: 495). Za ovaj tip karakterističan je par zalistaka s jedne ili obje strane, a duljina sjekire je često između 13,2 i 21,5 centimetara. Najveća koncentracija ovog tipa je u istočnom i jugoistočnoalpskom krugu. Prema pojedinim razlikama Mayer je izdvojio lokalne tipove na prostoru Austrije. Brončane sjekire sa zaliscima uglavnom se datiraju u Ha B3 ili Ha C stupanj, no pojedini primjerci prisutni su i u Ha D stupnju (Stary 1982: 36-37).

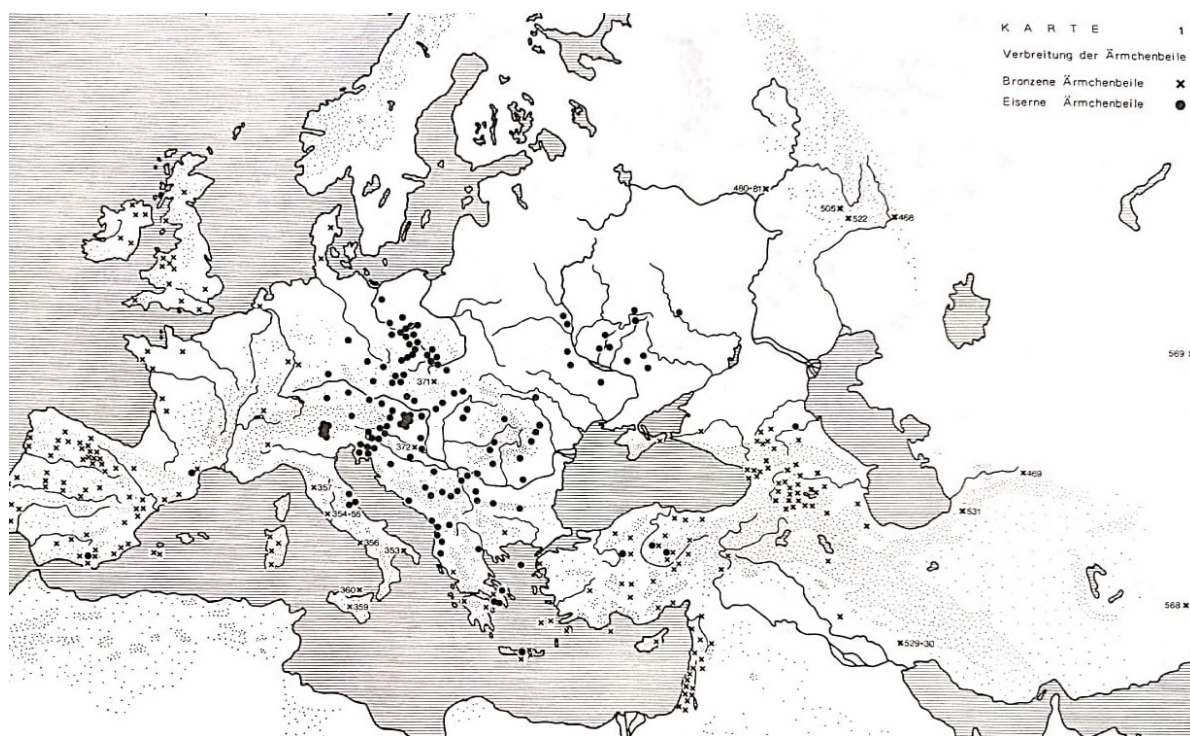

Karta 4: Rasprostranjenost brončanih sjekira sa zaliscima (Stary, 1982: 36)

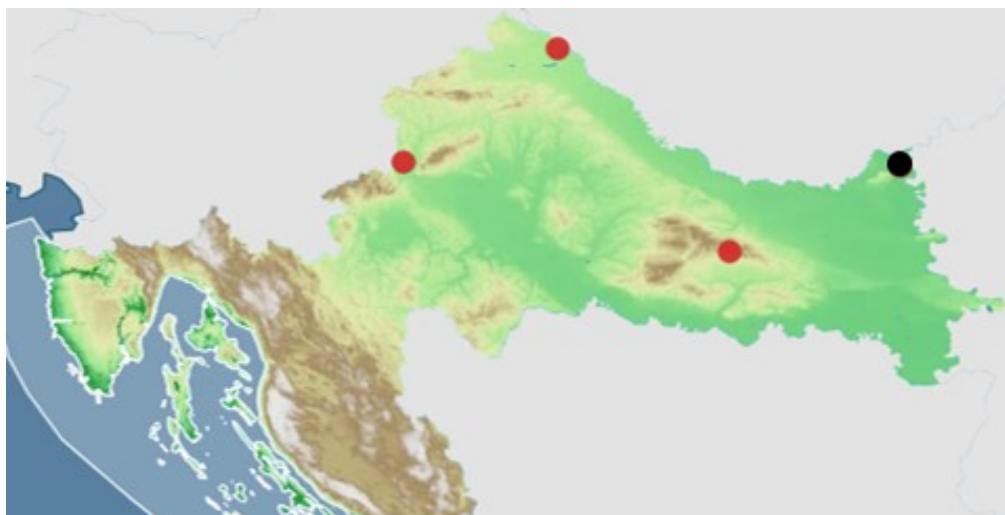
Željezne sjekire sa zaliscima istog su oblika kao i brončane sjekire, no mogu biti duže. Pojavljuju se na početku ranog halštatskog razdoblja i traju sve do početka latena, kada im se duljina smanjuje. Željezne sjekire sa zaliscima nisu toliko česte na istočnoalpskom području, a najveća im je koncentracija u Švicarskoj (Stary 1982: 37-38). U Hrvatskoj su željezne sjekira sa zaliscima pronađene u Batini, tumulu 2 i tumulu 6 na nekropoli Kaptol – Gradci te u tumulu VI u Goričanu. Najučestaliji tip sjekire sa zaliscima je tip Hallstatt prema Mayeru, koji je najčešće rasprostranjen na području Austrije i Slovenije, dok su pojedini primjerci pronađeni i u Češkoj i Slovačkoj. Primjerak iz Batine najjugoistočniji je nalaz sjekira tipa Hallstatt (Metzner-Nebelsick, 2002: 386; Mayer, 1977: 167).

Željezne sjekire s ručicama veoma su česte na području halštatskih kulturnih krugova. Najveća koncentracija tipa je na prostoru Donje i Gornje Austrije, Štajerske, istočne Mađarske,

Slovenije, Bosne, Češke, Slovačke, Poljske i sjeverne Italije. U istočnoalpskom krugu javljaju se od ranog halštata, a trajanje je prisutno sve do kraja halštatskog razdoblja. Vodeći su tip u istočnom halštatskom krugu. Uz sjekire s ručicama veoma često se pojavljuju i sjekire drugih tipova, što ne olakšava determinaciju njihove funkcije kao napadačkog oružja, statusnog simbola ili oruđa. Međutim, Stary smatra da na sjekira s ručicama na području istočnog halštatskog kruga ima izričito funkciju bojne sjekire (Stary, 1982: 41). S obzirom da je sjekira s ručicama čest nalaz, A. Wesse je na temelju oblika ovaj tip sjekire podijelila u 3 glavna tipa, koji su zatim podijeljeni u posebne grupe i podtipove (Wesse, 1990: 24; 73). Na prostoru sjeverne Hrvatske pronađene su u Batini te na nekropolama Kaptol - Čemernica, Kaptol – Gradci i Goričan. Brončana varijanta sjekire s ručicama nije toliko česta u istočnom halštatskom krugu (Wesse 1990: karta 2), a brončani primjerak iz Batine vjerojatno je imitacija željezne varijante (Metzner-Nebelsick 2002: 384).

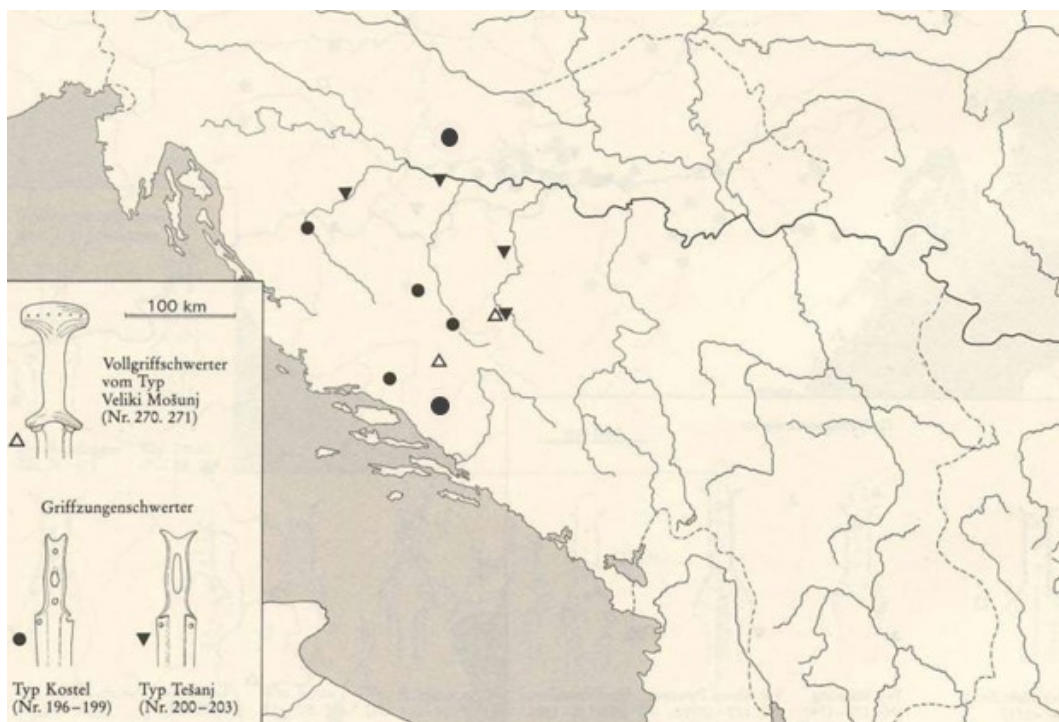

Karta 5: Rasprostranjenost sjekira s ručicama (brončane X, željezne O) (Wesse, 1990: karte 1)

Karta 6: Rasprostranjenost sjekira na lokalitetima u sjevernoj Hrvatskoj (crvena točka: siguran grobni kontekst, crna točka: nesiguran grobni kontekst)

Mačevi i vrhovi strelica slabije su zastupljeni u grobnim cjelinama od standardnog halštatskog navalnog oružja: koplja i sjekira. U sjevernoj Hrvatskoj pronađena su četiri mača: mačevi s punokovinskom drškom iz Draganića i Batine te dva mača s jezičcem iz tumula 6 na lokalitetu Kaptol – Gradci. Kako je već spomenuto, rijetkost mačeva objašnjavamo konceptom tradicijskog naoružanja. S obzirom da se statusnim simbolima uglavnom smatraju brončani mačevi, za sada na području sjeverne Hrvatske kao primjerak tradicijskog mača iz sigurnog grobnog konteksta možemo izdvojiti brončani mač tipa Kostel iz tumula 6 na nekropoli Kaptol – Gradci. Tome u prilog ide datacija mača koja je na prijelazu iz kasnoga brončanog doba u starije željezno doba te činjenica da je ovaj tip mač rasprostranjen gotovo isključivo na području zapadnog Balkana, s izuzetkom najsjevernijeg primjerka u Kaptolu. S druge strane, najjužniji primjerak tipa Kostel potječe iz ostave Grepci, koja sadrži izuzetne nalaze uvozne ratničke opreme (Marijan, 1995). Čini se da ovi nalazi svjedoče o regionalnoj mreži kontakata koja je tekla iz glasinakog kulturnog kruga putem Donje Doline prema Panoniji i kulturnim skupinama sjeverne Hrvatske (Potrebica, 2013: 88). Tijekom Ha A i Ha B stupnja na području kulture polja sa žarama velika je koncentracija različitih tipova mačeva s jezičcem koji se poglavito razvijaju iz tipa Sprockhoff IIa, a u Ha B razdoblju stvaraju se lokalne varijante mačeva (Marijan, 1995: 55). Tom razdoblju pripadaju mačevi zapadobalkanskog porijekla poput mačeva s jezičcem tipa Kostel i Tešanj te mača s punokovinskom drškom tipa Veliki Mošunj, koji se često pronalaze u ratničkim kontekstima (Potrebica, 2013: 102; Harding, 1995). Prema karti 6 vidimo da je koncentracija potonjih mačeva najveća na području Dalmatinske zagore i Bosne i Hercegovine.

Karta 7: Rasprostranjenost mačeva zapadnobalkanskog porijekla (uređeno prema Harding, 1995: T. 52)

Još jedan mač pronađen je u sigurnom grobnom kontekstu, a radi se o željeznom maču iz tumula 6 na nekropoli Kaptol – Gradci. Iako je očito riječ o maču s jezičcem, ne možemo sa sigurnošću pobliže odrediti njegov tip dok se u potpunosti ne konzervira. Za sada je ovo najstariji nalaz željeznog mača u Hrvatskoj. S obzirom da je pronađen u tumulu 6, kao i brončani mač tipa Kostel, moguće je da se radi o dvojnomo ukopu ratnika (Potrebica, 2013: 101). Također, možda je i željezni mač bio statusni simbol jer svojom izradom veoma slični brončanim varijantama. Ako se vratimo popisu predmeta iz grobova s navalnim oružjem, odnosno tablici 2, vidjet ćemo da se potonja dva mača iz tumula 6 na nekropoli Kaptol – Gradci pojavljuju uz veći broj kopalja, nekoliko sjekira, nož, kacigu, moguće dijelove oklopa, konjsku opremu, ukrasne predmete, keramičko posuđe i jednu brončanu situlu.

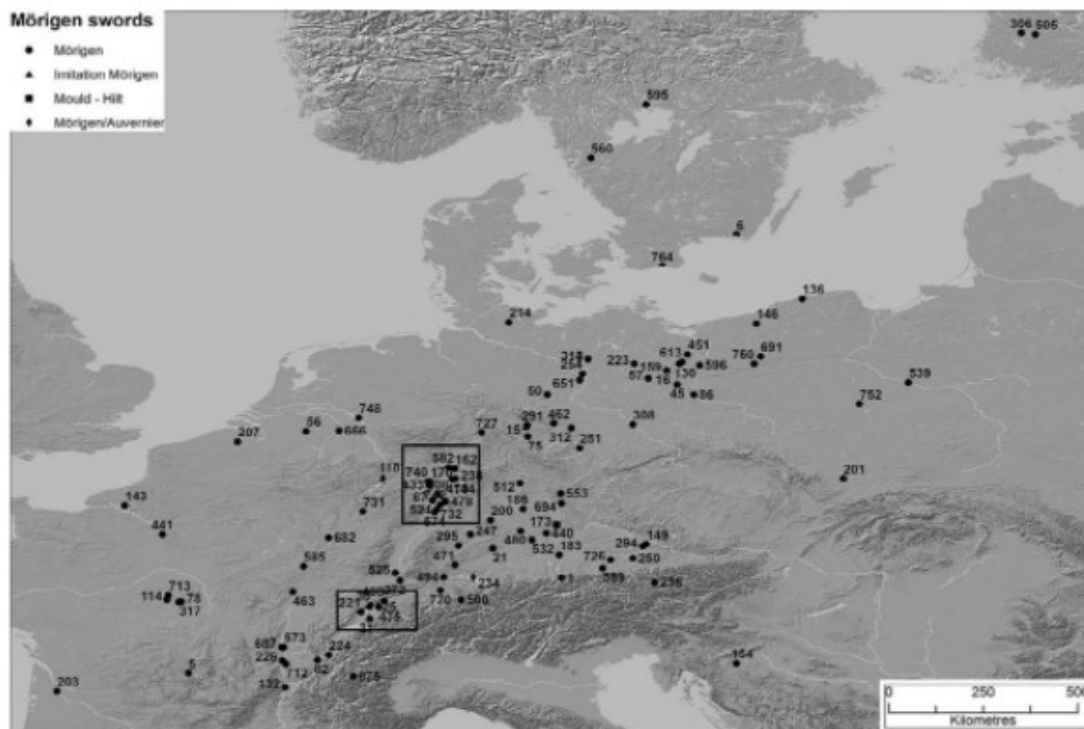
	MAČ
BATINA	1
KAPTOL – GRADCI Tumul 6	2
DRAGANIĆ	1

Tablica 5: Učestalost mačeva u sjevernoj Hrvatskoj

S obzirom da su samo dva spomenuta mača iz sigurnog grobnog konteksta, teško je provesti analizu mačeva iz grobova s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj. Međutim, možemo reći da su od četiri primjeraka mačevi s punokovinskom drškom zastupljeni s 50%, dok su mačevi

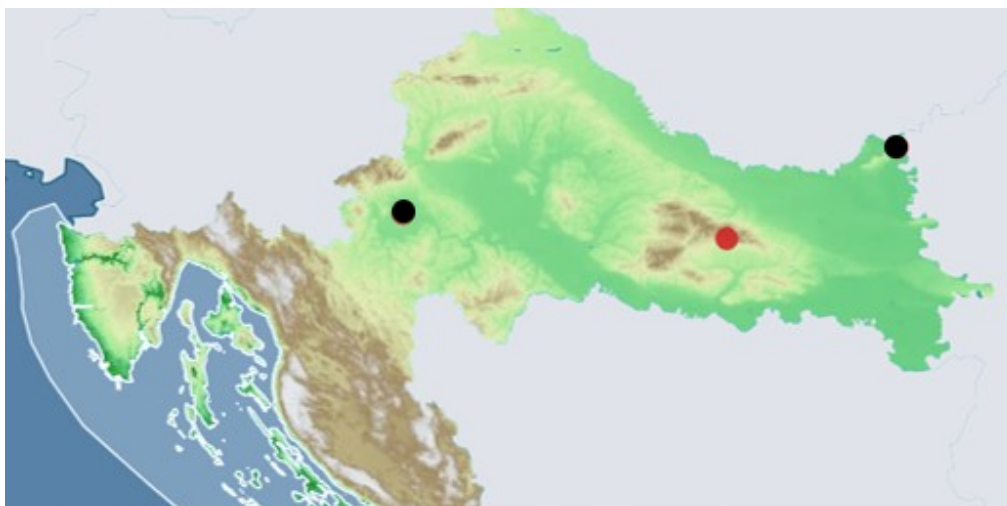
s jezičcem također zastupljeni s 50%. Iz Batine možemo spomenuti primjerak bimetalnog mača s brončanom punokovinskom drškom i željeznom oštricom iz 9. stoljeća prije Krista. Iako vjerojatno potječe iz incineracijskih grobova, o njegovom kontekstu ne znamo puno (Metzner-Nebelsick, 2002: 369). Prema Müller-Karpeu, mač iz Batine tipološki je jedinstven i zemljopisno izoliran. U užem smislu može se pripisati tipu mača s okruglom glavom balčaka, no za razliku od ostalih mačeva u ovoj skupini, ovaj primjerak je bimetalan, rame je koso i nedostaju zakovice. Možda je pripadao i tipu antenskih mačeva. Mačevi s okruglom glavom balčaka pronađeni su u Italiji u grobovima u Bologni (Benacci Caprari 39) i Esteu (Casa di Ricovero 236), a datiraju u drugu polovicu 8. stoljeća prije Krista (Metzner-Nebelsick, 2002: 369-370). Sličan primjerak pronađen je i Škocjanskoj jami. Bimetalni mačevi pojavljuju se na nekoliko nalazišta: u Batini, Hideu u Rumunjskoj, Črnomlju i Rivoliu. Prema svemu sudeći, mač iz Batine pripada Ha B3 stupnju (Ložnjak Dizdar, 2009: 181), a moguće je da je bio ukopan kao statusni simbol u halštatskim incineracijskim grobovima. Mačevi s punokovinskom brončanom drškom iz kasne faze kulture polja sa žarama (mač s okruglom glavicom, antenski mačevi, tip Möringen i tip Auvernier) ponekad su sekundarno bili spajani sa željeznim oštricama, za koje se pretpostavlja da nisu nastale u istim radionicama kao i brončane drške (Kimming, 1981: 101).

Zadnji primjerak mača iz sjeverne Hrvatske pronađen je u Draganićima. Radi se o maču s punokovinskom drškom tipa Möringen. Prema K. Vinski Gasparini, ovaj mač određuje donju granicu trajanja mlađe faze kulture polja sa žarama na području zapadne grupe, a datira se u 8. stoljeće prije Krista (Vinski – Gasparini, 1973), dok ga Ž. Škoberne datira u drugu polovicu 9. ili početak 8. stoljeća prije Krista (Škoberne, 2004). Već je spomenuto da je porijeklo tipa Möringen na području Švicarske, istočne Francuske i jugozapadne Njemačke (Vinski – Gasparini, 1973: 157), stoga ne čudi da je nalaz iz Draganića najjugoistočniji primjerak. Mačevi tipa Möringen dodatno su podijeljeni na tipove Auvernier i Tachlovice, koji su također karakteristični za prostor Švicarske i sjeveroistoka Europe u Ha B3 razdoblju (Harding, 1995: 86). Mač iz Draganića tipološki je najbliži maču iz Stične u Sloveniji, koji pripada tipu Tachlovice prema Müller-Karpeu. Potonji mač pronađen je u ratničkome grobu pod tumulom (Gabrovec, 1987: 46). Mač tipa Möringen nalazimo i u tumulu u Gornjoj Radgoni (Pahič, 1966: 124-125), a svrstavamo ga u horizont 1 grupe Martijanec - Kaptol. Potonji mačevi svjedoče o načinu ratovanja koji je još uvijek vezan uz kulturu polja sa žarama (Gabrovec, 1987: 188-191).

Karta 8: Rasprostranjenost mačeva tipa Möringen u Europi (Jennings, 2014: map 23)

Tip Möringen vrlo se rijetko nalazi u grobovima, a najviše nalaza potječe iz ostava ili pojedinačnog konteksta (Čivilyté, 1997: 245-246). Izrađeni su u radionicama na području sjeverozapadnih Alpa (Kossack, 1995: 32), a najveća im je koncentracija u središnjoj Njemačkoj i u podnožju sjevernih Alpa. Budući da su u Sloveniji pronađene pojedine analogije, pretpostavlja se da je mač u Draganić stigao preko Donje Kranjske (Vinski-Gasparini, 1973: 158). Važnost ovoga mača je u tome što je mač pronađen daleko od svoje rasprostranjenosti, što upućuje na još jedan mogući primjerak statusnog simbola. Međutim, pri interpretaciji treba biti oprezan jer u ovome slučaju ne možemo govoriti o nalazu mača u grobnoj cjelini.

Karta 9: Rasprostranjenost mačeva u sjevernoj Hrvatskoj (crvena točka: siguran grobni kontekst, crna točka: nepoznat arheološki kontekst)

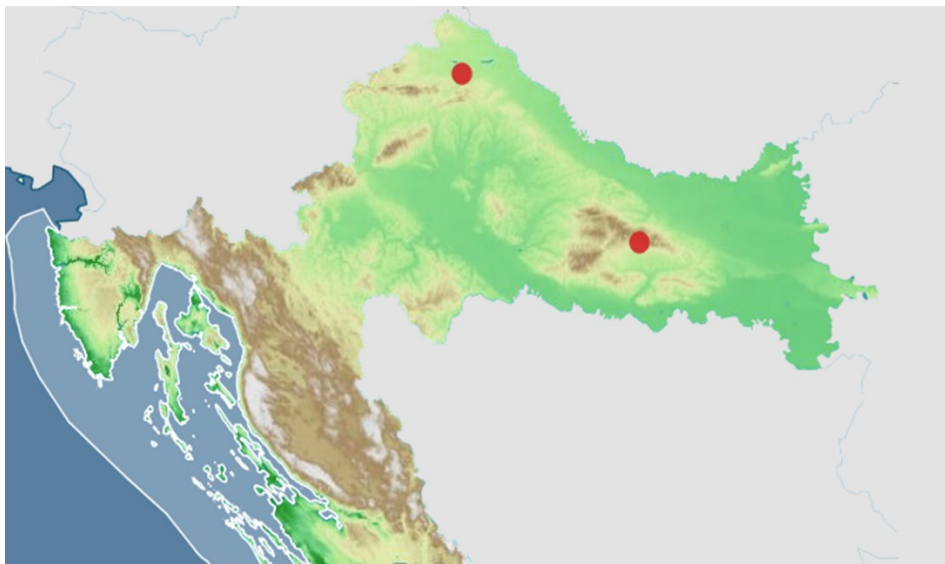
Vrhovi strelica zbog svoje veličine brzo korodiraju i stoga su ponekad neprepoznatljivi i rijetki u arheološkome kontekstu. Također, vjeruje se da su luk i strijela bili rezervirani za elitu, ponajprije za svrhu lova, pa se zbog toga u sjevernoj Hrvatskoj pronalaze u bogato opremljenim kneževskim grobovima (Pavličić i Potrebica, 2013: 23). Za sada su, prema tablici 6, poznati nalazi dvije željezne strelice iz tumula 2 na nekropoli Kaptol – Gradci te minimalno 7 koštanih strelica i nekoliko željeznih strelica iz tumula II u Jalžabetu, što je tek 10 % zastupljenosti strelica u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj. Kao vodeći tip strelica ističu se dvokrilne strelice s trnom za nasad, a pronađene su i trobridne skitske strelice, strelice s dvama krilcima i pločicom za nasad te željezna strelica širokog lista. Prema tablici 2, strelice se u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj najčešće pronalaze uz drugo, standardno navalno oružje (koplje ili sjekiru), keramičko posuđe i ukrasne predmete. U tumulu II u Jalžabetu uz strelice su pronađeni i dijelovi konjske opreme te ljuskastoga oklopa. Zanimljivo je što je u grobu pokopan konj (Šimek, 1998: 493-510). Čini da je konj imao veoma važnu ulogu u zajednici, o čemu svjedoče i nalazi konjske opreme.

	STRELICE
KAPTOL – GRADCI Tumul 6	2
JALŽABET	+10

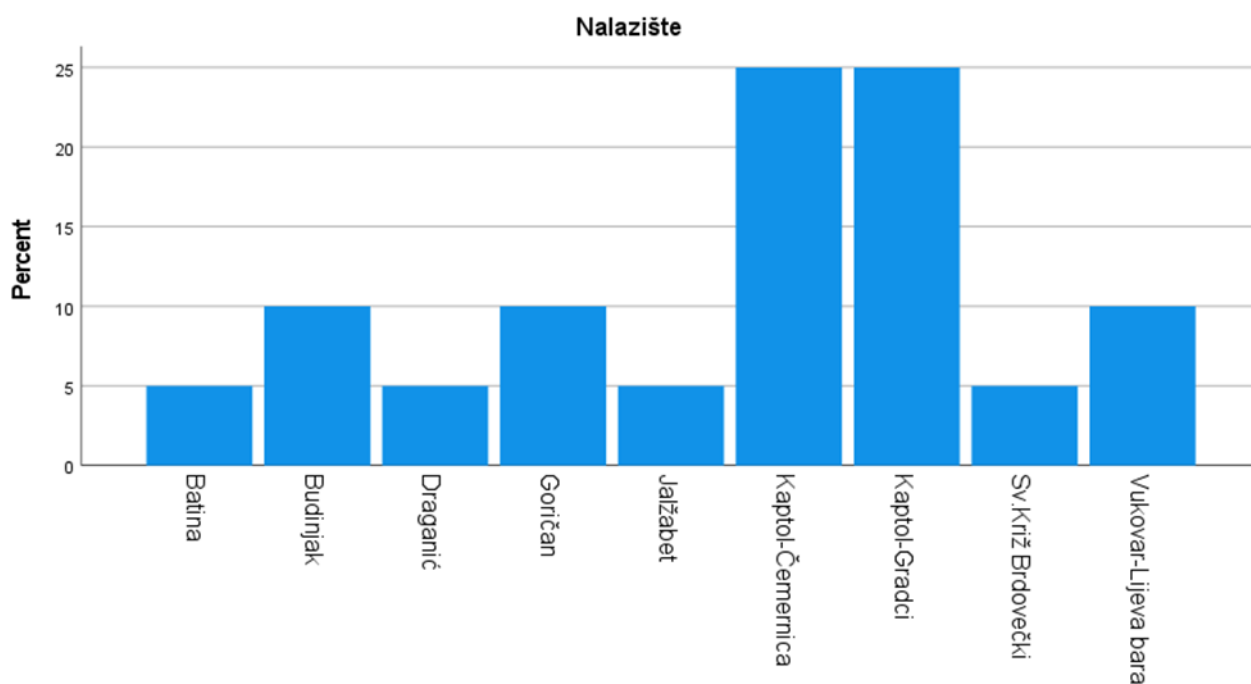
Tablica 6: Učestalost strelica u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj

U ovome kontekstu valja spomenuti nalaze koji ukazuju na skitske utjecaje, a to su dijelovi ljuskastog oklopa, privjesci i trobridne strelice. Skitske utjecaje svrstavamo u razdoblje od kraja 7. stoljeća do kraja 5. stoljeća prije Krista (Gleirscher, 2009: 15), a prepoznamo ih nalazima karakteristične konjske opreme, strelica i zoomorfnim motivima na predmetima (Kozubova,

2019: 96). Trobridne strelice zbog svoja tri brida izrazito su ubojite i često su izravni dokazi skitskih utjecaja. Naoružanje lukom i strijelom tipično je za konjanike istočnoeuropskih stepskih naroda, a na području srednje Europe nalazi se veoma rijetko. U sjevernoj Hrvatskoj, Srbiji i Mađarskoj nalazi vrhova strelica sporadični su. Željezne strelice s dvama krilcima iz tumula 2 na nekropoli Kaptol – Gradci i one iz tumula II u Jalžabetu možemo usporediti s nalazom iz groba u Doroslovu. Na istome nalazištu pronađene su i trobridne željezne strelice (Metzner-Nebelsick, 2002: 388-389). Prema B. Teržan, trobridne strelice se na prostoru dolenske skupine pojavljuju od stupnja Stična II (Teržan, 1998), dok S. Gabrovec smatra da se pojavljuju na samome početku kasnohalštatskog razdoblja, točnije u stupnju zmijolike fibule (Gabrovec, 1987: 62). Skitski utjecaji svrstavaju tumul II iz Jalžabeta u drugu polovicu 6. stoljeća prije Krista, odnosno u 3. horizont grupe Martijanec – Kaptol, kada i dolazi do prestanka trajanja ove skupine. Potonje razdoblje izrazito ukazuje na utjecaje s istoka, vjerojatno ne samo prijenosom dobara, već i izravnim kontaktima s skupinama konjaničkih Skita (Šimek, 2004: 114-116). Grobne cjeline iz horizonta 3 grupe Martijanec - Kaptol veoma su oskudne, no uglavnom predstavljaju kontinuitet od prijašnjeg horizonta (Gabrovec, 1987: 209). Nalazi iz Jalžabeta su, uz nalazište Sv. Križ Brdovečki, iznimne važnosti zbog kasnohalštatskog horizonta, koji na području sjeverne Hrvatske izrazito nedostaje.

Karta 10: Rasprostranjenost strelica u ratničkim grobovima na području sjeverne Hrvatske

Slika 27: Grafički prikaz zastupljenosti arheoloških nalazišta spomenutih u ovome radu

Zaključno, ako ponovno sagledamo tablicu 1, primijetit ćemo da je najveća koncentracija grobova s navalnim oružjem starijeg željeznog doba sjeverne Hrvatske u kulturnoj grupi Martijanec – Kaptol (čak 65%). Grupa Dalj i grupa Budinjak zastupljene su obje s 15%, dok preostalih 5% čini lokalitet Sv. Križ Brdovečki. Još je S. Gabrovec primijetio da su u horizontu 2 grupe Martijanec-Kaptol, koji se okvirno može datirati u drugu polovicu 7. stoljeća prije Krista, posebno značajni muški ratnički grobovi. U tim grobovima nalazimo uglavnom dva ili tri željezna koplja, željeznu bojnu sjekiru, nož i bogato ukrašenu keramiku (Gabrovec, 1987: 188-191). Spomenuti horizont dobro je predstavljen kneževskim grobovima iz Kaptola, što je i vidljivo u ovome radu. Naime, zastupljenost grobnih cjelina s nalazišta Kaptol – Gradci i Kaptol - Čemernica je 50%. Jedinstveni kompleti ratničke opreme, ponajviše obrambene, te grobni prilozi u vidu prestižnih dobara govore o moći ondašnje zajednice u Kaptolu. Nedvojbeno je da Kaptol svojim kneževskim grobovima može parirati najvećim središtima iz starijeg željeznog doba, poput Kleinkleina, Pécs-Jakabhegyja ili Novog Mesta. Međutim, ne treba zaboraviti i bogate ratničke ukope iz drugih kulturnih grupa na području sjeverne Hrvatske, koji također ukazuju na značaj koncepta ratnika u ovim društvima.

6. ZAKLJUČAK

Navalno oružje u grobovima starijeg željeznog doba, uz drugu ratničku opremu, temeljni je znak moći, prestiža i ratničkog koncepta halštatskog razdoblja. U ovome radu navedeno je i obrađeno 17 ratničkih grobnih cjelina s navalnim oružjem iz vremena starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske, a spomenuta su i dva arheološka nalazišta koja broje navalno oružje iz nepoznatog, vjerojatno grobnog, arheološkog konteksta. Rezultati analize pokazali su da su grobovi s navalnim oružjem starijeg željeznog doba na području sjeverne Hrvatske uglavnom incineracijski ukopi pod tumulima, dok je manji broj pokojnika ukopan inhumacijski pod tumulom ili inhumacijski u ravnome grobu. Ne možemo reći je li fenomen ukapanja pod tumulom povezan s religijskim odrednicama ili kultom heroja, no pojedine paralele mogu se povući s homerovskim epovima. Međutim, ukopi pod tumulima zasigurno su bili rezervirani za predvodnike društva i ratničku elitu.

Najzastupljenije navalno oružje u potonjim grobnim cjelinama je koplje, koje se pojavljuje u bogatim kneževskim ukopima, ali i u nešto siromašnijim ukopima. U grobovima se često pronalazi više kopalja, što je slučaj i s bojnim sjekirama, koje su drugo po redu najzastupljenije navalno oružje. Koplja i sjekire temeljno su navalno naoružanje starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj te su, izuzev pojedinih primjeraka, izrazito funkcionalnog karaktera. S druge strane, za mačeve i vrhove strelica teško je predodrediti funkcionalni karakter. Njihova rijetkost u grobovima potkrepljuje teorije o statusnom i „tradicijskom“ naoružanju u slučaju mačeva te lovnog oruđa vezanog isključivo za elitu kada je riječ o strelicama.

Valja spomenuti da se uz navalno oružje ponajviše pronalaze noževi, predmeti za ukrašavanje tijela i nošnje, keramičko posuđe i konjska oprema. Upravo ti arheološki nalazi tvore glavne značajke ratničkog identiteta, koje spominje Treherne (1995), a radi se o sudjelovanju u gozbama, opremljenosti oružjem i prestižnim artefaktima, povezanosti s konjima i konjskom opremom te ukrašavanju tijela ukrasnim predmetima. Konjska oprema relativno je čest nalaz u ratničkim grobovima, a uz ukope konja na pojedinim nalazištima i figuralne prikaze, možemo pretpostaviti da su konjanici bili standardna ratnička klasa starijeg željeznog doba. Prema svim navedenim podacima, oprema halštatskog ratnika sastojala se od dva do tri željezna koplja, noža, bojne sjekire, kacige, oklopa, knemida, štita i konjske opreme. Način borbe bio je pojedinačan, s kopljima za borbu na daljinu ili borbu izbliza te bojnim sjekirama za blisku borbu.

Navalno naoružanje puno češće se nalazi od obrambenog naoružanja, što se može pripisati izradi zaštitne opreme uglavnom od organskog materijala koji danas nije sačuvan. Međutim, kompleti pronađenog obrambenog oružja uvozni su te prestižnih karakteristika, dok je navalno oružje većinom lokalnog tipa, karakteristično za istočni halštatski krug. Pojedini primjerci ipak pokazuju utjecaje Istoka ili Sredozemlja, no i tradicije kulture polja sa žarama, koja je bila rasprostranjena na području istočnog halštatskog kruga u vrijeme kasnog brončanog doba.

Kako je već spomenuto, najveća zastupljenost navalnog oružja u grobovima vidljiva je u skupini Martijanec-Kaptol, a arheološka nalazišta s najvećim postotkom zastupljenosti navalnog oružja su Kaptol – Gradci i Kaptol – Čemernica. No, i spomenuta arheološka nalazišta iz drugih kulturnih grupa ne zaostaju za grobnim inventarima iz kaptolske skupine. Sve to upućuje na činjenicu da je sjeverna Hrvatska u vrijeme starijeg željeznog doba bila izuzetan regionalni prostor, smješten na sjecištu važnijih komunikacijskih pravaca i temeljnih ratničkih utjecaja. Na posljetku, možemo reći kako je ovim područjem vladala ratnička klasa, koja je nakon smrti i primjereno ukopana: unutar iznimnih grobnih komora i grobnih konstrukcija te uz bogatstvo prestižnih grobnih priloga. Daljnjim arheološkim istraživanjima razotkrit će se nove spoznaje o ratničkim ukopima i odgovori na pojedina pitanja, poput nejasnoća o ukopima pojedinaca koji nisu bili dio elite.

7. POPIS LITERATURE

Cultraro i Greco, 2006 Cultraro, Massimo; Greco, Alessandro: When tradition proceeds with innovation: some reflections on the Mycenaean warfare. U: Novotna, M.; Jobst, W.; Dufkova, M.; Kuzmova K.; Hnila P. (ur.): *Arms and Armour through the ages (From the Bronze Age to the Late Antiquity). Proceedings of the International Symposium*. Filozofski fakultet Trnava, Trnava, 2006., 45-60

Cvitković i Škoberne, 2003 Cvitković, Ivan; Škoberne, Želimir: The Find of an Equestrian Grave of Iron Age at Sv. Križ Brdovečki (Croatia). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 33, Mainz, 2003., 221-228

Čivilyté, 1997 Čivilyté, Agne: Einige Bemerkungen zur Deponierung der Schwerter vom Typus Möringen. U: Blajer, W. (ur.): *Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*. Krakow, 1997., 229-254

Čučković, 2004 Čučković, Lazo: Kolapijani. U: Balen-Letunić, D. (ur.) *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Arheološki muzej u Zagrebu, 2004., Zagreb, 173-211

Dizdar i Drnić 2018 Dizdar, Marko; Drnić, Ivan: Segestanski ratnici – Nalazi naoružanja i konjske opreme latenske kulture iz Siska. U: Drnić, Ivan (ur.), *Segestika i Siscija – Od ruba imperija do provincijskog središta*. Arheološki muzej Zagreb, 2018., Zagreb, 63-108

Dobiat, 1980 Dobiat, Claus: *Das hallstattzeitliche Gräbfeld von Kleinklein und seine Keramik*. Schild von Steier: Beiträge zur steirischen vor- und frühgeschichte und Münzkunde; Beiheft 1, Landesmuseum Joaneum, Graz, 1980.

Drnić, 2015 Drnić, Ivan: *Kupinovo – groblje latenske culture – A La Tene Culture Cemetery*. Arheološki muzej u Zagrebu, 2015., Zagreb.

Drnić, 2018 Drnić, Ivan: *Donje Pokuplje u komunikacijskoj mreži željeznoga doba na razmeđu južne Panonije istočnih Alpa i zapadnoga Balkana*, doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018., Zagreb.

Egg, 1996 Egg, Markus: *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*. Mainz, Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 1996.

- Egloff, 1991** Egloff, Michel: Celtic Craftwork at La Tene. U: Moscati, S., Frey, O.H., Kruta, V., Raftery, B., Szabo, M. (ur.), *The Celts*, Milan, 1991., 369-371
- Feickert i sur., 2018** Feickert, Sabrina; Haack, Fabian; Hoppe, Thomas; Kokkotidis, Klaus Georg; Ohm, Matthias; Willburger, Nina: Eine neue Waffe – Entwicklung und Einsatz des Schwertes von der Bronze- bis in die Frühe Neuzeit, *Archäologie in Deutschland 14*, Darmstadt, 8-27
- Foltiny, 1961** Foltiny, Stephan: Athens and the East Hallstatt Region: Cultural Interrelations at the Dawn of the Iron Age. *AJA 65/3*, 1961., 283-297
- Frey, 1973** Frey, Otto-Herman: Bemerkungen zur hallstättischen Bewaffnung im Südostalpenraum. *Arheološki vestnik 24*. Ljubljana, 1973., 621-636
- Gabrovec, 1987** Gabrovec, Stane: Uvod. U: Benac, A. (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987., 15-29
- Gabrovec, 1989** Gabrovec, Stane: Bronasta doba v Sloveniji – stanje raziskav in problemi. *AV 39-40 (1988-1989)*, Ljubljana, 1989, 115-126
- Gerdsen, 1986** Gerdsen, Hermann: *Studien zu den Schwertgräbern der älteren Hallstattzeit*. Philipp von Zabern, Mainz, 1986.
- Gleirscher, 2009** Gleirscher, P.: Kimmerier und Skythen: Zu den ältesten Spuren eurasiatischer Steppenreiter in Kärnten. *Rudolfinum*, 2007., 15-36
- Harding, 1995** Harding, Anthony: *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. PBF IV/14, Stuttgart, 1995.
- Härke, 1993** Härke, Heinrich: Intentionale und Funktionale Daten, Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräbarchäologie. *ArchKorrespbl 23/1*, Mainz, 1993., 141-146
- Hennig, 2001** Hennig, Hilke: *Gräber der Hallstattzeit in Bayerisch Schwaben*. Monographien der Archäologischen Staatssammlung München, 2. Stuttgart:Theiss, 2001.
- Inall, 2009** Inall, Yvonne L.: *A Typological Assessment of Iron Age Weapons in South Italy*. *School of Philosophical and Historical Inquiry*. University of Sydney, 2009., Sydney.
- Inall, 2014** Inall, Yvonne L.: Spoiling for a Fight: Using Spear Typologies to Identify Aspects of Warrior Identity and Fighting Style in Iron Age South Italy. U: Popa, C. N., Stoddart, S. (ur.), *Fingerprinting the Iron Age*, Oxbow Books, 2014., Oxford, 241-253

- James, 2007** James, Simon: A Bloodless Past: The Pacification of Early Iron Age Britain. U: C. Haselgrove, R. Pope (ur.), *The Earlier Iron Age in Britain and the Near Continent*. Oxford: Oxbow Books, 2007., 160–173
- Jennings, 2014** Jennings, Benjamin: *Travelling Objects: Changing Values: The role of northern Alpine lake-dwelling communities in exchange and communication networks during the Late Bronze Age*, ArchaeoPress Archaeology, 2014.
- Karavanić i Balen, 2003** Karavanić, Ivor; Balen, Jacqueline: *Osvit tehnologije*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2003.
- Kimming, 1981** Kimming, Wolfgang: Ein Grabfund der jüngeren Urnenfelderzeit mit Eisenschwert von Singen am Hohentwiel. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 6, Stuttgart, 1981., 93-113
- Kossack, 1995** Kossack, Georg: Mitteleuropa zwischen dem 13. und 8. Jahrhundert v. Chr. Geb., Geschichte, Stand und Probleme der Urnenfelderforschung. U: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Monographien RGZM 35*, Mainz, 1995., 1-64
- Kovačević, 2020** Kovačević, Saša: Zaštitna arheološka istraživanja tumula 1 – Gomile u Jalžabetu 2019. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, sv. XVI, Zagreb, 2020., 153-158
- Kozubova, 2011** Kozubova, Anita: Súčasti konskych postrojov z lokalít vekerzugskej kultúry na juhozápadnom Slovensku (Časť I)“. *MUSAICA*, XXVII, 69–100
- Lokner, 2015** Lokner, Tea: *Tipologija bojnih sjekira starijega željeznoga doba na prostoru međuriječja Save, Drave i Dunava*, diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Zagreb, 2015.
- Ložnjak Dizdar, 2009** Ložnjak Dizdar, Daria: *Sjeverna Hrvatska u kulturološkom okviru južne Panonije na početku starijeg željeznog doba*, doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Zagreb, 2009.
- Magaš, 2013** Magaš, Damir: *Geografija Hrvatske*. Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju i Meridijani, Zadar 2013.
- Marijan, 1995** Marijan, Boško: Ostava ratničke opreme na Grepcima u Livanjskom polju. *Opvscula archaeologica* 19, 1995., Zagreb, 51-67

Mayer, 1977 Mayer, Eugen Friedrich: Die Äxte und Beile in Österreich. *Prähistorische Bronzefunde IX, 9*, München, 1977.

Mercer, 1970 Mercer, J. Roger: Metal Arrow-heads in the European Bronze and Early Iron Ages. *Proceedings of the Prehistoric Society* 36, 1970., 171-213

Metzner-Nebelsick, 2002 Metzner-Nebelsick, Carola: *Der "Thrako-Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien, I-II*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, Berlin, 2002.

Mihovilić, 2013 Mihovilić, Kristina: *Histri u Istri*. Monografije i katalogi 23, Arheološki muzej Istre, Pula, 2013.

Müller-Karpe, 1961 Müller-Karpe, Hermann: *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band 6, München, 1961.

Nikitović i sur., 2002 Nikitović, Lidija.; Stojić, Milorad; Vasić, Rastko: *Mojsinje, Nekropla pod humkom iz bronzanog i gvozdenog doba*. Narodni muzej Čačak, Čačak, 2002.

Pahič, 1966 Pahič, Stanko: *Železnodobne najdbe v Slovenskih Goricah. AV XVII*, Ljubljana, 1966., 103-139

Palavestra, 1984 Palavestra, Aleksandar: *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu*. Srpska akademija znanosti i umjetnosti: Institut balkanskih studija, Beograd, 1984.

Pavličić i Potrebica, 2011 Pavličić, Mirela; Potrebica, Hrvoje: *Kneževsko središte u Kaptolu. Povodom 10. obljetnice istraživanja prapovijesnih tumula na nekropoli Gradci kod Kaptola*, katalog izložbe. Gradski muzej Požega, Požega, 2011.

Pavličić i Potrebica, 2013 Pavličić, Mirela; Potrebica, Hrvoje: *Zlatna dolina na pragu Europe. Prikaz materijala iz kneževskog tumula 6 s nekropole Kaptol – Gradci*, katalog izložbe. Gradski muzej Požega, Požega 2013.

Pearce, 2013 Pearce, Mark: The Spirit of the Sword and Spear. *Cambridge Archaeological Journal*, 23, 2013., 55 - 67

Potrebica, 2009 Potrebica, Hrvoje: Kaptol i starije željezno doba središnje i zapadne Slavonije. U: Kusin, V. i Šulc, B. (ur.), *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije, prvi*

svezak, 27. travnja – 2. kolovoza 2009. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske – Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009., 97-103

Potrebica, 2013 Potrebica, Hrvoje: *Kneževi željeznoga doba*. Meridijani, Zagreb, 2013.

Potrebica i Dizdar, 2014 Dizdar, Marko, Potrebica, Hrvoje: Changing Identities of the Iron Age South Pannonian Communities. U: Popa, N. C., Stoddart, S. (ur.) *Fingerprinting the Iron Age*, Oxbow books, 2014., Oxford, 123-141

Potrebica i Rakvin, 2019 Potrebica, Hrvoje, Rakvin, Marta: Tumul IV na groblju Kaptol-Čemernica – revizijsko istraživanje. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 52, 2019., 31-81

Potrebica, 2019 Potrebica, Hrvoje: Kaptolska skupina i Požeška kotlina. *Arheološki vestnik* 70, Ljubljana, 2019., 487–515

Rebay-Salisbury, 2016 Rebay-Salisbury, Katharina: *The Human Body in Early Iron Age Central Europe: Burial Practices and Images of the Hallstatt World*. New York, Routledge, 2016.

Rendić-Miočević, 2004 Rendić-Miočević, Ante: Predgovor. U: Balen-Letunić, D. (ur.) *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004., 10-35

Stary, 1982 Stary, Von Peter F.: Zur hallstattzeitlichen Beilbewaffnung des circum-alpinen Raumes. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 63, Mainz, 1982., 18-104

Šercer, 1980 Šercer, Marija: *Oružje u prošlosti*. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1980.

Šimek, 1998 Šimek, Marina: Ein Grabhugel mit Pferdebestattung bei Jalžabet, Kroatien. U: B. Hänsel, J. Machnik (ur.), *Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe*, München, 1998., 493- 510

Šimek, 2004 Šimek, Marina: Grupa Martijanec-Kaptol. U: Balen-Letunić, D. (ur.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004., 79-131

Šimić, 2004 Šimić, Jasna: Grupa Dalj. U: Balen-Letunić, D. (ur.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004., 35 – 77

Škoberne, 1999 Škoberne, Želimir: *Budinjak : kneževski tumul*. Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1999.

Škoberne, 2004 Škoberne, Želimir: Grupa Budinjak. U: Balen-Letunić, D. (ur.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004., 131-159

Škoberne, 2004a Škoberne, Želimir: Tragovi starijega željeznoga doba središnje Hrvatske u prostoru između definiranih kulturnih skupina. U: Balen-Letunić, D. (ur.) *Ratnici na razmeđu istoka i zapada: starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004., 160-172

Škoberne, 2004b Škoberne, Želimir: Budinjak – nekropola, U: Mesić, J. (ur.), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Zagreb, 2004., 105-107

Škoberne, 2011 Škoberne, Želimir: Budinjak – nekropola. U: Wiewegh, Z. (ur.), *Hrvatski arheološki godišnjak*. Zagreb, 2011., 252-255

Teržan, 1990 Teržan, Biba: *Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem*. Katalogi in monografije 25, Ljubljana 1990.

Tiefengraber i Tiefengraber, 2019 Tiefengraber, Susane; Tiefengraber, Georg: Landscape studies of the micro-region Strettweg (Aichfeld/Murboden) in Austrian Styria in the framework of the Iron-Age-Danube project. U: Črešnar, M; Mele, M. (ur.), *Early Iron Age Landscapes of the Danube Region*. Graz-Budapest, 2019., 75-108

Tomedi, 1996 Tomedi, Gerhard: Ein Fallbeispiel für einen bewussten Rückgriff auf ältere Würdesymbole der frühen Eisenzeit in Mittelitalien. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26, Mainz, 1996., 443-447

Treherne, 1995 Treherne, Paul: The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe. *Journal of European Archaeology* 3:1, Cambridge, 1995., 105-144

Vejvoda i Mirnik, 1971 Vejvoda, Vera, Mirnik, Ivan: Istraživanja prethistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, Zagreb, 1971., 183-210

Vinski-Gasparini, 1970 Vinski-Gasparini, Ksenija: Mač tipa Möringen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu II*, Zagreb, 1961., 39-77

Vinski-Gasparini, 1973 Vinski-Gasparini, Ksenija: *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1973.

Vinski-Gasparini, 1987 Vinski-Gasparini, Ksenija: Grupa Martijanec – Kaptol. U: Benac, A. (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*. Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1987., 182-232

Wells, 2020 Wells, Peter: Weapons, Ritual and Warfare: Violence in Iron Age Europe. U: Fagan, G. G., Fibiger, L., Hudson, M., Trundle, M. (ur.), *The Cambridge World History of Violence*. Cambridge University Press, Cambridge, 2020., 142 – 159

Wesse, 1990 Wesse, Anke: *Die Ärmchenbeile der Alten Welt. Ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 3, Bonn, 1990.

Želja Želle, 2002 Želja Želle, Morena: *Žarni grobovi iz tumula 51a s nalazišta Budinjak u Žumberku*, diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Zagreb, 2002.

8. POPIS PRILOGA

Slika 1: Rekonstrukcija ratnika – konjanika iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 23, crtež M. Rončević)	8
Slika 2: Dijelovi metalnog vrha koplja (Uređeno prema Inall, 2014: 245).....	10
Slika 3: Dijelovi sjekire s ručicama, sjekire sa zaliscima i sjekire s tuljcem za nasad (Lokner, 2015: 13)	12
Slika 4: Karakteristični dijelovi mača (Uređeno prema Inall, 2009: 86)	13
Slika 5: Karakteristični dijelovi vrha metalne strelice (Uređeno prema Mercer, 1970)	15
Slika 6: Dio grobnog inventara iz groba 269, Vukovar - Lijeva bara (Šimić, 2004: 52).....	18
Slika 7: Grobni inventar iz tumula IV na nalazištu Kaptol – Čemernica (Potrebica, 2013: 108)	19
Slika 8: Željezno koplje dugog ovalnog lista s naglašenim središnjim rebrom iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 29, kat. br. 3)	21
Slika 9: Željezno koplje dugog uskog lista s blago izvučenim središnjim rebrom (Pavličić i Potrebica, 2013: 29, kat. br. 4)	21
Slika 10: Koplje iz tumula VI u Goričanu (Gabrovec, 1987: T.XXII)	22
Slika 11: Grobni inventar iz groba 6, tumula 139 na Budinjaku (Potrebica, 2013: 65).....	23
Slika 12: Listoliko koplje iz konjaničkog groba u Sv. Križu Brdovečkom (inv.br. MB-A-420, fotografiju ustupila Silvija Limani)	24
Slika 13: Izduženo koplje iz konjaničkog groba u Sv. Križu Brdovečkom (inv.br. MB-A-422, fotografiju ustupila Silvija Limani)	25
Slika 14: Željezna sjekira sa zaliscima iz Batine (Wesse 2002: T. 20, 15).....	26
Slika 15: Sjekira s brončanim tuljcem za nasad i željeznim sječivom iz tumula IV s lokaliteta Kaptol – Čemernica (Vejevoda i Mirnik 1971: T. V. 6).....	28
Slika 16: Željezna sjekira sa zaliscima iz tumula 2 s nalazišta Kaptol – Gradci (Potrebica, 2013: 103).....	29
Slika 17: Željezna plosnata sjekira s ručicama iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potrebica, 2013: 28, kat. br. 1.)	29
Slika 18: Brončana sjekira sa zaliscima iz tumula 10 s nalazišta Kaptol - Gradci (Fotografija preuzeta iz predavanja prof. dr. sc. Hrvoja Potrebice)	30
Slika 19: Željezna sjekira sa zaliscima iz tumula VI u Goričanu (Gabrovec, 1987: T.XXII) .	31
Slika 20: Izdužena sjekira iz konjaničkog groba (inv.br. MB-A-425, fotografiju ustupila Silvija Limani)	31

Slika 21: Drška mača iz Batine (Metzner-Nebelsick, 2002: T.19, 1)	32
Slika 22: Brončani mač s koricama iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Pavličić i Potreblica, 2013: 19)	33
Slika 23: Željezni mač iz tumula 6 s nalazišta Kaptol – Gradci (Potrebica, 2019: 497).....	34
Slika 24: Mač tipa Moringen iz Draganića (Škoberne, 2004: 158)	35
Slika 25: Primjerci željeznih strelica iz tumula II u Jalžabetu (Šimek, 1998: Abb.13, 1-2)....	37
Slika 26: Nalazi iz tumula II u Jalžabetu (Šimek, 2004: 113).....	37
Slika 27: Grafički prikaz zastupljenosti nalazišta spomenutih u ovome radu.....	54
Karta 1: Područje sjeverne Hrvatske s pripadajućim kulturnim grupama koje su obrađene u ovome radu	4
Karta 2: Rasprostranjenost koplja u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj ...	44
Karta 3: Rasprostranjenost sjekire s tuljcem za nasad tipa Pecs (Metzner-Nebelsick, 2002: 385)	45
Karta 4: Rasprostranjenost brončanih sjekira sa zaliscima (Stary, 1982: 36)	46
Karta 5: Rasprostranjenost sjekira s ručicama (brončane X, željezne O) (Wesse, 1990: karte 1)	47
Karta 6: Rasprostranjenost sjekira na lokalitetima u sjevernoj Hrvatskoj (crvena točka: siguran grobni kontekst, crna točka: nesiguran grobni kontekst)	48
Karta 7: Rasprostranjenost mačeva zapadnobalkanskog porijekla (uređeno prema Harding, 1995: T. 52)	49
Karta 8: Rasprostranjenost mačeva tipa Möringen u Europi (Jennings, 2014: map 23).....	51
Karta 9: Rasprostranjenost mačeva u sjevernoj Hrvatskoj (crvena točka: siguran grobni kontekst, crna točka: nepoznat arheološki kontekst).....	52
Karta 10: Rasprostranjenost strelica u ratničkim grobovima na području sjeverne Hrvatske .	53
Tablica 1: Popis nalazišta i grobova s pridruženim brojem pronađenog navalnog oružja, kulturnom skupinom i grobnim ritusom.....	40
Tablica 2: Popis grobnih inventara u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj .	41
Tablica 3: Učestalost koplja u grobovima s navalnim oružjem	43
Tablica 4: Učestalost tipova sjekira u grobovima s navalnim oružjem.....	44
Tablica 5: Učestalost mačeva u sjevernoj Hrvatskoj.....	49
Tablica 6: Učestalost strelica u grobovima s navalnim oružjem u sjevernoj Hrvatskoj	52

